

Костянтин Суторіус

**Варлаам Голенковський та його записи
курсів філософії і теології, що їх викладав
у Києво-Могилянському колегіумі
Стефан Яворський (1691–1697)**

Це дослідження вводить у науковий обіг невідомі рукописи курсів філософії (1691/2–1692/3 н. рр.) та теології (1693/4–1696/7 н. рр.), що викладав у Києво-Могилянському колегіумі Стефан Яворський. Вони зберігаються в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург). Встановлено, що записи зробив студент Василь Голенковський (чернече ім'я — Варлаам), який завершив земний шлях у 1722 р. архимандритом Кийського монастиря в Онезькій губі Білого моря. Вивчення його біографії дає змогу з'ясувати кодикологічні особливості (коли і де було переплетено) та історію (як і коли потрапили до Російської національної бібліотеки) манускриптів. Аналіз навіть відомих джерел допомагає зрозуміти, що впливало на вибір Голенковського, наскільки він був свідомим та прагматичним, а це дозволяє відійти від традиційних пояснювальних схем XIX ст.

Виявлені рукописи також допомагають встановити, коли саме Голенковський розпочав студії у Київському колегіумі, хто навчався разом з ним і як це могло вплинути на його кар'єру в Росії. Вони мають «внутрішні» свідчення датування та авторства курсів, яких немає в інших відомих джерелах. Порівняння петербурзьких манускриптів з іншими записами показує, що фіксація філософських викладів повна, але бракує частини теологічного курсу за четвертий рік, найвірогідніше тому, що Голенковський тоді не навчався.

Ключові слова: Києво-Могилянська академія, Олександро-Невський монастир, філософські та богословські курси, Варлаам Голенковський, Стефан Яворський.

Дидактична спадщина майже усіх класів (шкіл) Києво-Могилянського колегіума/академії вже неодноразово ставала предметом дослідження істориків, філологів, філософів і теологів. Особливу увагу привертали курси поетики, риторики, філософії та теології. Зокрема, було видано кілька описів рукописних зібрань, де зберігаються списки курсів, що тут викладалися. Перш за все це київські зібрання, що зараз належать Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського¹. Вийшло друком також кілька описів російських зібрань, де знаходяться списки курсів, читаних у Київській академії². Але й досі лишається багато бібліотек, архівів та музеїв, у першу чергу російських, де є чимало рукописів з київськими курсами. Вони мають надзвичайно велике значення, по-перше, тому що деякі з них містять курси, невідомі науковцям за описами київських збірок, а по-друге, тому що частина з них це автографи самих викладачів, і це дало би змогу дослідити механізм укладання курсів, вивчення їх студентами та появу власне студентських запи-

¹ Николай Петров, *Описание рукописей Церковно-Археологического Музея при Киевской Духовной Академии*, вып. 1 (Киев: Тип. С. Т. Еремеева, 1875), вып. 2 (Киев: Тип. В. Давиденко, 1877), вып. 3 (Киев: Тип. В. Давиденко, 1879); Николай Петров, *Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве*, вып. 1–3 (Москва: Университетская типография, 1891–1904), Александр Лебедев, *Рукописи Церковно-Археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии*, т. 1 (Саратов: Электро-тип. «Волга», 1916); Ярослава Стратий, Владимир Литвинов, Виктор Андрушко, *Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии* (Киев: Наукова думка, 1982).

² Александр Артемьев, *Описание рукописей хранящихся в библиотеке Императорского Казанского университета* (Санкт-Петербург: Археограф. комиссия, 1882); Николай [Петров], «Рукописи Иркутской духовной семинарии южнорусского происхождения» *Труды Киевской духовной академии* 10 (1892): 305–12; Наталья Игумнова, сост., *Русские и иностранные рукописи Научной библиотеки Иркутского государственного университета: Каталог*, ч. 2 (Новосибирск: Гос. публ. науч. — тех. б-ка Сиб. отд-ния Рос. акад. наук, 2001); Алексей Родосский, *Описание 432-х рукописей, принадлежащих Санкт-Петербургской духовной академии* (Санкт-Петербург: Типография А. О. Башкова, 1893); Дмитрий Вишнеvский, *Описание рукописных собраний находящихся в г. Смоленске. Вып. 1. Рукописи на латинском языке Смоленской семинарской библиотеки* (Смоленск: Губернская типография, 1900) (на жаль, це зібрання розпалося і його частини виявляють нині в різних містах Росії); Татьяна Буланина, «Материалы для полного инвентаря курсов риторики и философии Киево-Могилянской академии,» *XVIII век* 15 (1986): 122–31.

сів, якими є практично всі відомі нам рукописи. Врешті, по-третє, вони мають неабияке текстологічне значення, адже кожний новий список дозволяє з більшою точністю реконструювати текст того чи того курсу. Більшість курсів дійшла до нас тільки у записах студентів. У виняткових випадках, коли нам відомий автограф викладача, виглядає так, що кінцевий варіант курсу представлено власне в учнівських записах³. Студенти іноді допускали помилки, іноді чогось не дописували, і коли виходити з того, що ці записи не походять, як видається, один від одного, цілком зрозуміло, що точність реконструкції тексту залежить від кількості відомих списків.

Біографії студентів, чиї записи курсів потрапили до книгозбірень Росії, самі по собі являють чималий науковий інтерес, адже, з одного боку, вони дають можливість з'ясувати, якими шляхами українські за походженням дидактичні рукописи потрапляли в різні міста Росії, а з другого – дають новий матеріал для подальшого дослідження соціальної та географічної мобільності київських алумнів, а також того, які шляхи кар'єри вони обирали, якими були мотиви, що спонукали їх до міграції на схід, чого вони очікували від цього та чи справджувалися їхні сподівання.

Ба, навіть незважаючи на те, якими були життєві шляхи колишніх моголянських студентів, дослідження «академічного» періоду їхнього життя має неабияке значення для історії самої Київської академії. Адже тут, як виглядає з відомих нам зараз джерел, не склали матрикул на відміну від тих, що їх практикували в єзуїтських навчальних закладах⁴. Отож ми знаємо сьогодні багато імен ко-

³ Константин Суториус, «Богословские курсы на латинском языке в Киево-Могиланской академии в XVIII в.: текстологические проблемы,» в *Чтения отдела русской литературы XVIII века. Вып. 8: Русская литература XVIII столетия в науке XX века. Неолатинская гуманистическая традиция и русская литература конца XVII — начала XIX веков, отв. ред. Андрей Костин* (Москва-Санкт-Петербург: Альянс-Архео, 2018), 165–186.

⁴ До 1727/8 навчального року невідомо жодного поіменного списку студентів, що навчались у класах Київського колегіуму/академії. Перший відомий повний реєстр київських учнів було представлено у Синод 30 квітня 1728 р. (Российский государственный исторический архив (далі — РГИА), ф. 796, оп. 8, д. 223, л. 100–107 об.; *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии*. Отделение II (Київ: Типографія І. І. Чоколова, 1904), I, ч. 2: 6–17). Відомі ще два повні списки за 1736/7 та 1737/8 н. р. (РГИА, ф. 796, оп. 18, д. 32 а, л. 115–137, 345–375; *Акты и документы*, 38–89). Детальний аналіз цих двох

лишніх київських алюмнів, але не можемо з певністю сказати, ані коли саме, ані в яких класах вони навчалися. Ще більше колишніх могилянців невідомі нам навіть на ім'я. Це призводить до того, що в біографічній літературі часто лише згадується про те, що та чи та особа навчалася, або ймовірно навчалася, в Академії — проте без зазначення, у які саме роки це було і в яких класах.

Це стосується і Варлаама Голенковського, намісника Києво-Печерської лаври, ігумена Києво-Михайлівського та намісника Олександрівського монастирів, про якого в енциклопедичному словнику «Києво-Могилянська академія в іменах» сказано тільки

документів див.: Миксим Яременко, «Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. (Харків: Акта, 2014). У тій же справі синодального архіву є ще списки київських студентів від 1738/9 по 1744/5 н. р., але вони містять тільки відомості про учнів, що належали до духовного стану (РГИА, ф. 796, оп. 18, д. 326, л. 798–809, д. 32 в, л. 145–170, 612–637, д. 32 г, л. 259–278, 478–497, д. 32 д, л. 51–76, 345–84; *Акты и документы*, 95–265). Інших щорічних відомостей, які, згідно із синодальним від 6 лютого 1738 р., мав щорічно надсилати у Синод разом з іншими архиєреями також і київський, в архіві цього органу не виявлено, але в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) зберігається рукопис зі списками студентів, що належали до «поповських синів», аж до 1757/8 н. р. (ф. 160, спр. 172, арк. 211–602). Отож для тих років, за які списки учнів або невідомі взагалі, або відомі тільки щодо «поповських синів», дослідник може сподіватися чи знайти список, складений учнями собі на пам'ять, чи реконструювати його на підставі інших джерел. Один з найраніших прикладів першого — це перелік осіб, які закінчили у 1716/7 н. р. дворічний курс філософії Йосифа Волчанського (ІР НБУВ, ф. 306, спр. 108п/62; Петров, *Описание рукописных собраний*, 2: 42–3, № 108). Що ж до XVII ст., то поки що можна користуватися тільки методом реконструкції. Наприклад, у рукописі 654/479С (ІР НБУВ, ф. 312; Петров, *Описание рукописных собраний*, 3: 276–7, № 654) знаходиться курс риторики, що викладався у Київському колегіумі в 1685/6 н. р., із віршами на честь св. Варвари та віршами Sitis Christi, де на полях вказано імена тих, хто або складав, або читав ці вірші. Разом в обох списках зазначено близько 35 імен. Тут прямо не сказано, що вони були учнями класу риторики, і, можливо, ще навчалися у класі поетики. Поза тим, невідомо, чи всі учні відповідного класу опинилися серед тих, хто складав або читав вірші. Але можна сказати, що зазначені особи у згаданому навчальному році навчалися в одному з цих класів, і, принаймні, на підставі наших уявлень про навчальний план Київського колегіуму та курікулюм його учнів, припустити, коли і в якому класі вони навчалися далі.

те, що він «закінчив навчання в Києво-Могилянській академії»⁵. Мою статтю присвячено біографії цієї людини та виявленим мною у Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург) записам курсів філософії і теології, що їх Голенковський зробив, навчаючись у Києві. Вони дозволяють не тільки уточнити його біографію, а й аргументувати деякі вже відомі твердження, які, однак, не було підкріплено посиланнями на джерела.

1.

До прийняття монашеського чину Варлаам Голенковський носив ім'я Василь⁶. Після навчання у Київському колегіумі він був протопопом Михайлівського собору у Воронежі Чернігівським (нині Шосткинський район Сумської області). Час прибуття до Воронежа з'ясувати не пощастило, але відомо, що у 1688–1704 рр. там був протопопом Йосиф Лазаревич⁷, який пізніше разом зі своєю дружиною прийняв чернечий постриг. В. Л. Модзалевський повідомляє, що Лазаревич мав двох доньок, з яких одна в 1703 р. була дружиною Василя Голенковського⁸ (можливо, саме завдяки цьому шлюбові Голенковський

⁵ Світлана Кагамлик, «Голенковський Василь,» в *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання* (Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001), 141.

⁶ В. Шереметевський повідомляє, що Василь Голенковський народився у Прилуках, матір'ю його була Катерина Іванівна Левенець, а батьком Харлампій Галенко (Владимир Шереметевский, «Варлаам Голенковський,» в *Русский биографический словарь. Вавила — Витгенштейн* (Москва: Аспект-пресс, 2000), 101). На жаль, формат енциклопедичної статті не дозволив авторові вказати свої джерела. Тим часом В. Л. Модзалевський повідомляє, що Василь Харлампійович Галенко у 1712 р. був «знатним товаришем прилуцьким» (Вадим Модзалевский, *Малороссийский родословник* (Київ: Тип. т-ва Г. Л. Фронцкевича, 1908), 1: 226). Малоймовірно, аби Харлампій Галенко обох своїх синів назвав Василями, тож не виключено, що на той час існувало дві особи на ім'я Василь Голенковський. У одного з них батька дійсно звали Харлампій, а другий приходився Харлампію або онуком, або племінником, а Василю Харлампійовичу або двоюрідним братом, або сином, або племінником.

⁷ Александр Лазаревский, *Описание старой Малороссии* (Київ: тип. К. Н. Милевского, 1893), 2: 328.

⁸ Модзалевский, *Малороссийский* (Київ: Типо-літографія С. В. Кульженко, 1912), 3: 16.

отримав місце священника). Отож можна припустити, що він став протопопом відразу після Лазаревича. Далі, Олександр Лазаревський наводить текст зобов'язань, які 5 листопада 1711 р. Йосиф Романович Лазаревич, племінник Йосифа Лазаревича, дав майбутнім парафіянам, намагаючись стати священником Михайлівського собору Воронежа. Тут зокрема сказано, що його приймають «за священника парафіяльного, по намирительном изшествии в чин иноческий пречестного господина его милости отца Василия Голенковского, протопopa Воронежского»⁹. Це, може вказувати на те, що Голенковський залишив свою протопопію, ймовірно, у тому-таки 1711 р.

Монаший постриг Василь Голенковський прийняв у Києво-Печерській лаврі з іменем Варлаама¹⁰. У 1714 р. він вже був намісником лаври, а після смерті у 1714 р. архимандрита Афанасія Миславського (або Милославського) керував діяльністю лаврської друкарні¹¹.

Голенковського називають¹² автором надрукованого 1714 р. у лаврській друкарні твору під назвою «Диалогизм духовный»¹³

⁹ Лазаревский, *Описание*, 2: 329, прим. 374.

¹⁰ Ф. І. Титов вісловлює припущення, що це сталося після того, як померла дружина Голенковського (Федор Титов, *Типография Киево-Печерской лавры. Исторический очерк (1606–1616–1721)* (Київ: тип. Києво-Печер. Успен. лавры, 1918), 1: 437, прим. 496). Те само повторює С. Кагамлик (Кагамлик, «Голенковський Василь,» 141).

¹¹ Титов, *Типография*, 1: 436.

¹² Евгений [Болховитинов], *Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина Греко-Российской церкви* (Москва: Русский двор: Паломник, 1995), 50; Филарет [Гумилевский], *Обзор русской духовной литературы* (Чернигов: Тип. Ильин. монастыря, 1863), 2: 28, № 11; Шереметевский, «Варлаам Голенковский,» 102.

¹³ Повна назва цієї книги така: «Диалогизмъ духовный си есть двоесловіе в немъ же бесѣдуеть любитель со любовію ѿ іереехъ добрыхъ и злыхъ и ѿ тайнѣ ехаристіи святой и ѿ плодахъ ея в ползу духовнымъ и мірскимъ в Києво-Печерской чудотворной лаври между архимандрією за благословеніємъ освященнаго собора Варлаамомъ Голенковскимъ тоєяжде святія лаври намѣстникомъ трудолюбнмъ издадесе року ѿт Рождества Христова 1714» (Опис див.: Титов, *Типография*, 1: 436 та фі-фаі). Ці додатки було передруковано 1924 р., як і перше видання російською мовою, але під українською назвою «Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVII–XVIII вв. Всезбірка передмов для українських стародруків»). У відділі рідкісної книги Російської національної бібліотеки (далі — ОРК РНБ) під шифром VI.9.n.5^{a-c} зберігається шість примірників «Диалогизма» Голенковського. Цікавим є примірник VI.9.n.5^a: коли

з посвятою Київському митрополитові Йоасафу Кроковському¹⁴.

для нього робили палітурку, то для форзацу та ерзацу використали лист, який у грудні 1714 р. надіслав наміснику Києво-Печерської лаври (ним тоді був Голенковський) сотник міста Борисполя стосовно ремонту дзвіниці бориспільської церкви Різдва Богородиці. Деякі примірники зберегли сліди уважного читання. Наприклад, у примірнику VI.9.n.5^г до сторінок приклеєно закладки, а на полях є записи олівцем. В ІР НБУВ знаходиться також один список цього друкованого видання (ф. I, № 1671), де на арк. 216 зв. є власницький запис: «Сия книга принадлежит Александро-Невской лавры иеродьякону Симеону». Ще один список цього ж видання належить Відділу рукописів Російської державної бібліотеки (ф. 228, спр. 210). Мабуть, не випадково Філарет Гумілевський зазначив про «Диалогізм»: «сочинение полезное» (Філарет, *Обзор*, 2: 29, № 11). Євгеній Болховітинов у своєму «Словарі» пише, що Голенковський «сочинил книгу под названием “Диалогизм или Разговор духовный любителя с любовью”», яка була «напечатана в Киево-Печерской лавре 1714 г., а вторично в С. — Петербурге 1766 г.» (Евгений, *Словарь*, 50). Але, по-перше, назва книги Голенковського, як бачимо, була дещо іншою, а, по-друге, хоч 1766 г. в Петербурзі дійсно вийшла друком невеличка книжечка «Диалогизм си есть беседа о догматах православныя церкви» (я користувався примірником з ОР РНБ, шифр VIII.7.40), проте йшлося про інший твір, на що вказав свого часу С. А. Венгеров (Семен Венгеров, *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых* (Санкт-Петербург: Семеновская типо-литография, 1895), 4: 93). Тим часом у сучасній літературі повідомлення Євгенія Болховітінова іноді подається як правдиве (Кагамлик, «Голенковський Василь», 141).

¹⁴ В. Шереметевський пише, що «несмотря на свое низкое происхождение Голенковский во время учения терпел нужду» (Шереметевский, «Варлаам Голенковский», 101), на доказ чого наводить слова самого Голенковського з цієї присвяти: «Не единою во училищи иногда мне сущему и гладом и жаждою истаявающу от изобилия твоего насытил мя еси». Але під час навчання Голенковського у Київському колегіумі Кроковський був ще префектом і ректором колегіуму, тож, можливо, слова «глад и жажду» треба розуміти не буквально, а метафорично — як жадобу знань. На це, як здається, вказує і контекст наведених Шереметевським слів: «Аще же случится чтущым сей малый труд мой ползоватися, да будет похвала Вашему Преосвященству паче, неже худости моей, понеже всякий плод корени причитається более, неже ветвам. Убо и сей плод духовный от тебе, Архипастырю Преосвященнейший доброплодна корене (от него же и аз сам возрастох) изшедший, в твою похвалу воменится. Ибо аще бых восхотел от малоумия моего похвалитися, воспятит мне сие великаго Павла речение или завещание: “не ты корень носиши, но корень тебе”. Прицепихся любовию Преосвященству Вашему, аще и недостоин есмь, ниже в малом чем прислужившийся високому имени Преосвященства Вашего, и дивия бо маслины некогда прицепляются благоплодным корениям; воистину и на мне собудется сие речение: “ты же дивия маслина сый прицепился

Щоправда, історик лаврської друкарні Ф. І. Титов вважав, що «Діалогізм» вийшов друком тільки «заботами» Голенковського, і називає його лише автором посвяти¹⁵, хоч у самій посвяті Голенковський, здається, визнає власне себе автором твору¹⁶. Також Голенковський брав участь у підготовці виданої 1715 р. «Псалтыри»¹⁷ та склав, за словами Титова, «предисловие к этой книге, витиевато характеризующее содержание Псалтыри».

Ф. Титов, на жаль без посилання на джерело, пише, що в 1715 р. Голенковський був серед кандидатів на посаду архимандрита лаври¹⁸, а за повідомленням В. Шереметевського, того ж року став ігуменом Михайлівського Золотоверхого монастиря.¹⁹

еси и причастник корене и масти масличныя был еси”. Не единою бо мне елей благости и милосердия твоего истечет, яко от тука и масти исполнися душа моя; не единою во училищах иногда мне сущу и гладом и жаждою истаявающу от изобилия твоего насытил мя еси и яко ветвь неплодну и изсыхающую росую щедрот твоих оросил еси» (арк. 3–3 зв.). Перед цією присвятою на арк. 1 зв. надруковано герб Йоасафа Кроковського, під яким уміщено вірш із чотирьох рядків, автором якого теж був, напевне, Голенковський: «Сень сия многим милость премногу являет / и всем витающим в ней любима бывает. / Убо и Варлааму добро zde в ней быти / Иоасафа за сень достойно блажити».

¹⁵ Титов, *Типография*, 1: 436–437.

¹⁶ У такому сенсі можна інтерпретувати слова присвяти «Что же до худости моей надлежит, и мне прилично паче иных Преосвященству Вашему первый сей труд типом изданный в дар принести, понеже руководством и благословением Преосвященства Вашего зачах учение мое и поспешеством молитв многомогущих, яко праведника, соверших, егоже плод ныне аще и малый ради приносящаго, но величество от рук владычных восприемлющих стяжавший приношу. Аще же случится чтущим сей малый труд мой ползоватися, да будет похвала Вашему Преосвященству паче неже худости моей» (арк. 3). Пор. також наприкінці: «Приими, Архирею Божий, первый сей цвет, аще и жатвенное время уже наста» (арк. 4).

¹⁷ Повна назва: *Щалтирь блаженнаго пророка и царя Давида с пѣсньми и щалмы избранными на праздники Господскіа и сватыхъ Божіихъ и с пасхалиєю. За державы пресвѣтлѣйшаго монархи великаго государа царя и великаго княза Петра Алеѣевича всеа Великіа и Малыа и Бѣлыа Россіи самодержца в святой великой чудотворной Печерской Кіевской лаврѣ. между архимандрією тѣпомъ обновиса, в лѣто от созданіа міра 7223 а от Рождества Христова 1715* (Опис див.: Титов, *Типография*, 1): фаі–фві.). Я користувався примірником ОРК РНБ, шифр XVII.5.55.

¹⁸ Титов, *Типография*, 1: 437, прим. 496.

¹⁹ Шереметевский, «Варлаам Голенковский,»: 101.

24 жовтня 1715 р. Петро I написав київському губернатору князю Д. М. Голіцину: «Понеже надобно в новой Троицкой монастырь добрых монахов, того ради отбери 20 или 25 персон, которые у вас не очень быть надобны, а здесь зело изрядныи будут, а именно наместника Печерского, что был протопоп на Воронеже, и прочих таких, и пришли сюды по первому пути, и чтоб были попы»²⁰. Невірно, чи у цей час Голенковський ще був Печерським намісником, чи вже Михайлівським ігуменом, а в царському листі його названо намісником, бо цар ще не знав про його переміщення на іншу посаду. Голіцин виконав наказ царя і 14 лютого 1716 р. рапортував, що «оной наместник, которой ныне в Киево-Михайловском монастыре игуменом, Варлаам Голенковский и с ним 10 человек монахов отправлены в Санкт-Петербург»²¹.

Постає питання, звідки цар міг знати про Голенковського. Найпростіше припустити, що Петрові його порекомендував Феодосій Яновський, архимандрит Олександр-Невського монастиря. Утім, цар міг особисто познайомитися з Голенковським, бо 3 і 4 листопада 1708 р., під час війни зі шведами, зупинявся у Воронежі Чернігівським²². Крім того, восени цього року у Воронежі квартирували офіцери вищого командного складу в тому числі О. Д. Меншиков та Б. П. Шереметьєв, про що свідчить листування першого, яке зберігається в архіві Санкт-Петербурзького Інституту історії Російської академії наук (ф. 83. Походная канцелрия кн. А. Д. Меншикова). Через цих офіцерів Голенковський теж міг стати відомим царю.

11 квітня 1716 г. О. Д. Меншиков писав майору Г. И. Рубцову, завідувачу канцелярії Олександр-Невського монастиря: «Явились здес нам присланные ис Киева монахи: отец Голенковский

²⁰ *Сборник Русского исторического общества* (Санкт-Петербург: Тип. второго отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1873), 11: 103, № 34.

²¹ Степан Рункевич, *Александр-Невская лавра* (Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1913), 62. Документ знаходиться в: Российский государственный архив древних актов (далі — РГАДА), разряд IX (Кабинет Петра I), оп. 3, отделение II (входящие письма), № 26, л. 235 (у фоліації помилка, має бути арк. 335).

²² Лазаревский, *Описание*, 2: 328; *Письма и бумаги императора Петра Великого* (Москва-Ленинград: Издательство Академии наук, 1948), 8. вып. 1: 270–327, № № 2807–2811.

з братиею»²³. 26 вересня Григорій Рубцов відправив до Олександро-Невського архимандрита Феодосія Яновського, який тоді перебував разом із царем за кордоном, донесення про те, що «Киевской наместник Галенковский, с ним шеснатцать человек монахов в Невской монастырь прибыли апреля 15 числа»²⁴. Після прибуття до Невського монастиря Голенковський був призначений його намісником. Але, як видається, він не поспішав приймати справи, бо в щойно згаданому донесенні Рубцова повідомлялось, що «каманды Галенковской в монастыре не принел и не принимает»²⁵. Навпроти цих слів рукою Феодосія Яновського на полі дописано: «Доложите светлейшему князю, дабы повелел наместницкую принять службу, понеже до его светлости от царского величества о том писано, а игуменство его уже отдано Густынскому игумену Варлааму». Врешті, 23 листопада Меншиков повідомив Рубцова, що «отец архимандрит Феодосий пишет к нам ис Фрихрик штата от 25 октября нынешняго 1716 году, что царское Величество указал быть в Троицком Александрове монастыре наместником отцу игумену Голенковскому»²⁶. У грудні того ж року Голенковський вже виконував обов'язки намісника.

²³ *Описание архива Александро-Невской лавры за время царствования императора Петра Великого* (Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1903), 1: 903. Архів Олександро-Невського монастиря зберігається в РГИА (ф. 815: Александро-Невская лавра Синода). На жаль, справа № 29 (оп. 1) з листами О. Д. Меншикова, вказана в описі цього фонду, в РГИА відсутня. Світлана Кагамлик пише, що це були лаврські ченці (Кагамлик, «Голенковський Василь,» 141), проте у списку, що його представив Голенковський у 1720 р., серед прибулих разом з ним монахів вказано й ченців з інших монастирів України (*Описание архива Александро-Невской* (Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1916), 3: 83–84. № 45).

²⁴ РГИА, ф. 815, оп. 1, раздел 1716, д. 7, л. 21. *Описание архива Александро-Невской* (Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1903), 1: 808.

²⁵ РГИА, ф. 815, оп. 1, раздел 1716, д. 7, л. 21об.; Рункевич, *Александро-Невская*, 67.

²⁶ *Описание архива Александро-Невской*, 1: 906–907, № 29. За довідкою архіву ця справа з РГИА «выбыла». Здається, це той самий лист, що його згадано у реєстрі від 16 червня 1719 р.: «что каких писем в канцелярию Невского монастыря принято у маэора господина Григорья Ивановича Рубцова»; анотація листа зазначає «о бытии в Невском монастыре наместником отцу игумену Галенковскому ... ноября 23 дня 716 году» (РГИА, ф. 815, оп. 1, д. 7, л. 58об.).

Коментуючи це листування, історик Олександр-Невської лаври С. Г. Рункевич писав, що «переход в Александро-Невские наместники был для Голенковского с должностной точки зрения понижением, поэтому он так неохотно вступил в эту должность и так неохотно ее исправлял»²⁷. Можна припустити й інакше пояснення: Голенковський чекав офіційного указу, а не усного розпорядження, отриманого від майора Рубцова, адже він міг побоюватися, з одного боку, звинувачень у самоправстві, а з другого — непослуху монастирської братії. На користь останнього припущення може свідчити те, що 20 грудня Олександр Меншиков надіслав Георгію Петрову, протопопу собору Петра і Павла, розпорядження: «Понеже по имянному его царскаго величества указу Киевского Михайловского монастыря игумен отец Варлаам Галенковской определен в Троицкой Александров монастырь наместником, того ради изволте ему таким же образом быть послушны как архимандриту того монастыря»; далі він зобов'язуваа дати Голенковському «ведение» про інших священників та церковнослужителів, «дабы без известия у них никакой здесь священник, ниже иной какой церковник и монах здесь не был»²⁸. Отож Голенковський фактично був поставлений на чолі духовної влади у Петербурзі на час відсутності Феодосія Яновського.

Про матеріальне утримання Голенковського у Невському монастирі нам відомо небагато: 2 березня 1717 р. Олександр Меншиков відправив майору Рубцову листа «о выдаче наместнику Галенковскому ста рублев»²⁹, але неясно, чи ця сума мала бути його щорічним утриманням, як винагорода за виконання обов'язків намісника, чи це була тільки одноразова виплата. Для порівняння, 2 листопада 1716 р. той-таки Меншиков розпорядився «о выдаче игумену и ректору отцу Прокоповичу из монастырских доходов в жалованье денег ста рублев»³⁰: Теофан Прокопович, імовірний однокурсник

²⁷ Рункевич, *Александро-Невская*, 66.

²⁸ *Описание архива Александро-Невской*, 1: 907–908, № 29.

²⁹ РГИА, ф. 815, оп. 2, д. 200, л. 36–36 об.; *Описание архива Александро-Невской*, 2: 766, № 200.

³⁰ РГИА, ф. 815, оп. 2, д. 200, л. 36 зв. Продовжуючи порівняння, можемо сказати, що ректор Московської Слов'яно-греко-латинської академії від 1710 р. отримував щорічно 300 рублів, а вчителі кожен по 150 рублів (Сергей Смирнов, *История Московской славяно-греко-латинской академии* (Москва: Тип. В. Готье, 1855), 96). Для Київського колегіуму цього часу нам не відомі

Голенковського по філософському класу Київського колегіуму, прибув до Невського монастиря у жовтні того ж року, що й він.³¹

Автори нечисленних біографічних довідок про Голенковського пишуть, що, перебуваючи у Петербурзі, він «думал лише о том, как бы ему вырваться» звідти³². І хоч його власних слів на підтвердження цієї думки ми навести не можемо, але на користь її, як видається на перший погляд, свідчать два такі епізоди. У лютому 1721 р. братія Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря, до якого від Воронежа, де Голенковський був протопопом, менш як 30 км, і ченці, ймовірно, знали його, обрала Голенковського архимандритом. Але на виборчому акті стоїть резолюція: «1721 г. февраля 27 государь не указал быть ему тамо архимандритом»³³. У тому самому році 1 березня Тобольським митрополитом було призначено Чернігівського архиєпископа Антонія Стаховського, який у 1709–1713 рр. був архимандритом шойно згаданого монастиря і ймовірно з того часу знав Голенковського³⁴. Стаховський,

документи або спеціальні дослідження, але Д. Вишневський наводить дані за 1743 р. про те, що Братському монастирю утримання одного вчителя обходилося приблизно у 80 рублів на рік та від митрополита 8 вчителів разом отримували щорічну грошову «консоляцію» у 160 рублів (Дмитрий Вишневский, *Киевская академия в первой половине XVIII ст.* (Київ: Тип. И. И. Горбунова, 1903), 60–61).

³¹ Згідно з біографією Прокоповича, автором якої був Т. — Г. Баер (а достовірність цієї біографії, на противагу так званій «Готській», підтверджують інші джерела), Прокопович покинув Київ у 1694 р. (Теofil Байер, «Життєпис Феофана Прокоповича,» в *Феофан Прокопович, Філософські твори у трьох томах* (Київ: Наукова думка, 1981), 3: 361).

³² Шереметевский, «Варлаам Голенковский,» 102. Те саме див.: Кагамлик, «Голенковский Василь,» 141.

³³ *Описание документов и дел, хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода* (далі — *ОДД*) (Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1868), 1: 77, № 110; Рункевич, *Александр-Невская*, 306. К. В. Харлампович вважає це доказом прихильного ставлення до Голенковського з боку Петра I (Константин Харлампович. *Малороссийское влияние на Великоорусскую церковную жизнь* (Казань: М. А. Голубев, 1914), 1: 590).

³⁴ Точних даних про навчання Стаховського у Київському колегіумі ми на маємо, в історіографії тільки згадується про це, але, зважаючи на вік Стаховського та беручи до уваги відомості про початок його церковної кар'єри, можна припустити, що він познайомився з Голенковським ще під час навчання.

можливо по знайомству, просив «отпустить с ним для вспоможення» намісника Олександро-Невського монастиря Варлаама, але і йому відмовили³⁵. Втім, треба звернути увагу на те, що йдеться про лютий 1721 р. і свідчень про незадоволення Голенковського своїм становищем у 1717–1720 рр. немає. Тогочасні документи архіву Олександро-Невського монастиря показують лише рутинне виконання ним обов'язків намісника³⁶, і, здається, ми не маємо підстав а ні для того, щоб гадати про наміри та бажання Голенковського у цей час, а ні для того, щоб твердити, що він неохоче виконував свої обов'язки.

Однак невдовзі у Голенковського трапився конфлікт з вищою церковною владою, після/внаслідок чого його життя радикально змінилося. 23 березня 1721 р. у канцелярію Синоду надійшло «доношение» еродиякона Олександро-Невського монастиря Пафнутія Олисова³⁷: «Сего марта 22 дня Троицкаго Александро-Невскаго монастыря духовник иеромонах Герасим явил мне нижеименованному словесно: сего ж де марта 21 дня пришел к нему Герасиму иеродиакон Мелетий, говорил о непотребных словах к лишению живота преосвященных Феодосия, архиепископа Великоновгородскаго и Великолуцкаго, и преосвященнаго Феофана, архиепископа Псковскаго и Нарвскаго, которое лишение будто хотел учинить Невскаго монастыря наместник иеромонах Варлаам Галенковский, а оные слова слышал он Мелетий от иеродиякона Павла и о том

³⁵ У донесенні в Синод новопризначеного митрополита Антонія від 1 березня 1721 написано: «Да повелит Ваше высокоправительство отца Варлаама наместника Александро-Невского отпустить со мною для споможения» (РГИА, ф. 796, оп. 1, д. 137, л. 3). На полі праворуч є позначка: «Отказать». Також у «приговорі» Синоду 1 березня 1721 р. написано: «А о требуемом в поможение ему Александро-Невского монастыря наместнике Варлааме отказать» (там само, л. 4 об). Див.: *ОДД*, 1: 124, № 137.

³⁶ *Описание архива Александро-Невской*, 2: 57, № 19. (1717 р., про дякона); там само, кол. 73, № 25 (про ловлю риби); там само, кол. 795, № 202 (1718 р., про іеромонаха Рувима), там само, кол. 1004, № 73 і кол. 1035, № 89 (1719 р. про відправлення розкольників). Також: там само, 3: 291–292, № 154 (1720 р., про постриг у ченці сержанта).

³⁷ У 1710 р. він став відомим своєю полемікою з Дмитром Тверитиновим. У 1715 р. його було викликано у Невський монастир, а у 1721 призначено протоінквізитором патріаршої області.

де подал он Мелетий ему Герасиму своеручное письмо, которое письмо у него Герасима взято и прилагаетца при сем доношении». Після тексту донесення міститься власноручно написане свідчення Мелетія від 21 березня, буцімто він «слышал от Павла, будто он наместник хотел уморити преосвященнаго Феодосия и преосвященнаго Феофана»³⁸.

Почалося розслідування цієї справи у Синоді. Було викликано на допит обох еродияконів, Мелетія і Павла. У протоколі допиту Мелетія записано, що він 21 березня був «в монастырской хлебне для посещения оного иеродиакона Павла, которой держался в той хлебне в цепи ..., и оной Павел посылал ево Мелетия к наместнику Варламу Голенковскому и велел ему сказать: скажи де ему, что де он наместник за одну заутриню посадил ево Павла на цепь и сижу де целой день, а он де наместник не замай себя смотрит, что ему Павлу говорил в келии своей в чюлане: “Коли б нам уморить преосвященного архиерея Новгородского да преосвященного ж архиерея Псковского, то б де наш верх был”, а каким случаем хочет оное зделать, того ему Мелетию он Павел не сказал. ... Мелетий с тем дьяконом пошел до наместника сам и те слова ему наместнику сказывал же»³⁹.

У протоколі допиту еродиякона Павла записано: «Сего 721 года перед сырною неделеею, а в котором месяце [...], того сказать не упомнит, того де ис монастыря к наместнику Варлааму Голенковскому пришел он Павел в келию, а в то де время он наместник приехал из города а у кого был, того не знает, и говорил ему Павлу в чюлане своем наедине: судья де им Бог, что меня никуды не отпускают. Когда б де их Бог умертвил двух человек, а имянно Новгородского да Псковского архиереов, то б де я на Украйну свободно выехал. ... А таких де слов, чтоб уморить оных архиереов и верх бы де наш был, от него наместника не слыхал»⁴⁰. На очній ставці Мелетій визнав, що він теж не чув від Павла таких слів⁴¹.

Викликаний на допит Голенковський заявив, що слів, які йому приписує еродиякон Павло, «он наместник не говаривал. Да не толико что говаривал, но и в мысли ево оного не бывало и ныне

³⁸ РГИА, ф. 796, оп. 1, д. 187, л. 1–1 об.; *ОДД*, 1: 187–188, № 187.

³⁹ РГИА, ф. 796, оп. 1, д. 187, л. 2.

⁴⁰ Там само, л. 3.

⁴¹ Там само, л. 3 об.

нет. А оные де напрасные и непотребные слова оной Павел не первое произносит, понеже и напред сего он Павел на келейного ево наместникова иеродиакона Иринея произносил же пакости, будто оной Иринею хотел ево наместника да иеромонаха Никодима и головщика Герасима отравить, которого за оным Иринеем ничего не сыскалось»⁴². На очній ставці еродиякон Павло та Голенковський не змінили своїх попередніх свідчень⁴³. Інших документів у цій справі синодального архіву немає, а відомі нам матеріали не дозволяють твердити, чи й справді Голенковський дозволив собі недоброзичливі та злостиві випадки на адресу Яновського й Прокоповича, чи це був тільки наклеп еродиякона Павла. Здається, є підстава для обох припущень. Щодо Павла, то, з одного боку, він, звісно, був обурений тим, що з наказу Голенковського сидів «в цепи» за не таку вже й велику, на його думку, провину, а з другого боку, коли вірити Голенковському, той уже не вперше безпідставно звинувачував братчиків. Варлаам же міг відчувати досаду на те, що його надії на успішну кар'єру не справдилися, хоча рівень освіти, здібності й знайомства, час та умови (перетворення в Росії церкви на державну інституцію) цілком сприяли успішній «государевій службі» у Петербурзі. Адже Теофан Прокопович, його ймовірний однокурсник по Києво-Могилянському колегіуму, який прибув у Невський монастир того самого року, що й Голенковський, у 1718 р. став Псковським архієпископом, а Феодосій Яновський, архимандрит Невського монастиря, на початку 1721 р. став архієпископом Новгородським. Отож у Голенковського були всі підстави сподіватися, що тепер він із намісника монастиря стане його архимандритом, але цього не сталося.

Хай там як, але після цього інциденту становище Голенковського змінилося. 5 травня Феодосій Яновський звернувся до Синоду з «донесенням», в якому писав, що намісник Голенковський «своему делу и званию не прилежит, но живет в монастыре, яко гость гостит, о чем был и увещеван неединократно, но не исправляется, от чего в управлении монастыря чинится остановка»; відтак, він просив дозволу Голенковського «от наместничества отставить

⁴² Там само, л. 4.

⁴³ Там само, л. 4 об. —5.

в братство» і вибрати іншого намісника⁴⁴. Того ж дня Синод виніс свій «приговор»⁴⁵, а 6 травня було видано відповідний указ⁴⁶, і 13 травня Феодосій Яновський звільнив Голенковського та призначив намісником еромонаха Іларіона⁴⁷. Виглядає, що некритична інтерпретація саме цих слів з донесення Яновського дала підставу С. Г. Рункевичу написати, що Голенковський неохоче виконував обов'язки намісника, хоча ніяких підстав для такого твердження відомі нам документи до травня 1721 р. не дають. Критичний підхід, врахування обставини висловленого та подій, що їм передували (звинувачення Голенковського виявилось безпідставним, але його репутацію було підірвано, і Яновський вирішив позбавитися такого намісника), дає змогу трактувати сказане або як стандартну формулу при звільненні з посади, або як ексцес його запального характеру та нестриманості, через які довелося постраждати через чотири роки. Не виключно також, що Голенковський дійсно після березня почав нехтувати своїми намісницькими обов'язками.

Указом Синоду Голенковського висвятили на архимандрита та призначили у Хрестовоздвиженський (інакше Хрестний) монас-

⁴⁴ Там само, спр. 253, л. 1; *ОДД*, 1: 240, № 253; Рункевич, *Александро-Невская*, 307. Тут варто порівняти, як подається цей епізод з біографії Голенковського в історіографії. Ф. І. Титов пише: «В Александро-Невском монастыре положение Голенковского было тяжкое благодаря тому, что он впал в немилость двух всесильных тогда духовных Петровских фаворитов Феодана Прокоповича и Феодосия Яновского, устранив от должности наместника, его, однако, никуда не отпускали, пока ... он не получил назначение ... в Крестный монастырь» (Титов, *Типография*, 1: 438, прим. 496). С. Кагамлик, повторюючи Титова, пише, що Голенковський «постійно намагався повернутися на Україну, через що потрапив у немилість до деяких впливових осіб з вищих церковних кіл Росії», тому після доносу на нього Яновський та Прокопович, «духовні фаворити імператора Петра I, хоча й земляки та колеги по навчанню в Києво-Могилянський академії, добилися позбавлення Голенковського посади намісника» (Кагамлик, «Голенковський Василь», 141). Принагідно зауважу, що почерк Феодосія Яновського виглядає несхожим на почерки українські. Це може бути підставою для того, щоб поставити під сумнів гіпотезу по те, що він навчався у Київському колегіумі.

⁴⁵ РГИА, ф. 796, оп. 1, д. 253, л. 2–2 об.

⁴⁶ Чернетка: там само, арк. 3–3зв. Чистовик: там само, ф. 815, оп. 4, д. 62, л. 1; *Описание архива Александро-Невской*, 3: 493.

⁴⁷ РГИА, ф. 815, оп. 4, д. 62, л. 2; *Описание архива Александро-Невской*, 3: 493–494, № 62.

тир на Кій-острові⁴⁸, що знаходився проти гирла річки Онеги, де та вливається у Біле море (зараз Архангельська область)⁴⁹.

Голенковський прожив у Кій-островському монастирі недовго⁵⁰: він помер, напевне, 1722 р. Принаймні це засвідчує донесення Феодосія Яновського у Синод від 24 травня 1723 р. з проханням про дозвіл призначити у монастир на Кій-острові нового архимандрита, бо «в прошлом 722м году епархии моей Каргаполскаго уезда Крестнаго монастыря архимандрит Варлаам Галенковский,

⁴⁸ У словнику Євгенія Болховітінова сказано, що Голенковський «по указу государеву завел в Александро-Невском монастыре первую школу» (Евгений, *Словарь*, 51). Але С. А. Венгеров зазначає, що ще П. Пекарський цілком правильно поставив під сумнів це повідомлення (Венгеров, *Критико-биографический словарь*, 4: 93), а К. Харлампович пише, що школа у Олександро-Невському монастирі була відкрита тільки у жовтні 1721 г., коли Голенковського уже призначили архимандритом Кій-островського монастиря (Харлампович, *Малороссийское влияние*, 1: 694). Проте С. Кагамлик, перефразуючи слова Харламповича: «Из новой обители император решил создать как бы церковно-административную школу для епископов, настоятелей других великорусских обителей и посольских церквей» (там само, 587), пише, що Петро I «маючи намір створити в новозаснованому Олександро-Невському монастирі школу для підготовки настоятелів монастирів і священників православних церков», наказав прислати з Києва «добрих монахов», і Голенковський, який був на чолі їхньої першої групи, «відкрив при монастирі школу, пізніше перетворену на С. — Петербурзьку духовну академію» (Кагамлик, «Голенковський Василь», 141).

⁴⁹ З донесення у Синод служителя Олександро-Невської канцелярії, судді Стефана Головачова від 4 жовтня 1725 р., дізнаємося також про долю згаданого вище келейного еродиякона Голенковського Іриней: «Да с ним же Голенковским прибыл в Невской же монастырь келейной ево иеродиакон Ириней без указу самопроизвольно ... и при нем Голенковском из Невскаго монастыря отпущен оный иеродиакон Ириней и по смерти архимандрита Голенковского по приказу ево ж Феодосиеву иеродиакон Ириней с 723го году паки определен в братство в Невской монастырь, а сентября 28 дне сего 725 года оный иеродиакон Ириней в поданном своем прошении в Невском монастыре написал ... дабы ево Иринея для ево болезней отпустить на обещание ево в Киевской Свято-Михайловской монастырь». (РГИА, ф. 796, оп. 6, д. 308, л. 1–2). У той самий день Синод задовольнив прохання Іриней (там само, л. 3–4. Див.: *ОДД* (Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1897), 5: 490–491, № 308).

⁵⁰ Документи, які належать до цього найкоротшого періоду в житті Голенковського, що їх мені вдалося виявити, майже всі стосуються виконання ним посадових обов'язків. Лише один з них має особистий характер. Це — лист до нього архимандрита Миколаївського Корельського монастиря Порфирія: РГАДА, ф. 1195 (Крестный Онежский монастырь), оп. 3, д. 513.

которой на архимандрическую степень произведен был из Невского монастыря, умре»⁵¹.

2.

У відділі рукописів Російської національної бібліотеки мною було виявлено зроблені Голенковським записи двох лекційних курсів, що їх викладали у Київському колегіумі латиною: філософії і теології. Обидва записи написано дрібним курсивом і належать вони, ймовірно, до того часу, коли Голенковський навчався у Києві.

Запис курсу філософії складається з двох частин. Перша зберігається у фонді 573 (Собрание Санкт-Петербургской духовной академии), шифр Б II/9. Рукопис містить вступ до філософського курсу під назвою «Діалектика» та першу частину курсу під назвою «Логіка». Друга частина запису знаходиться у фонді 522 (Новгородська духовна семінарія) під № 51 (попередній шифр 6746). Це друга частина курсу під назвою «Фізика» і третя під назвою «Метафізика».

Запис теологічного курсу також складається з двох частин — обидві з фонду Новгородської семінарії: перша під № 21 (попередній шифр 6715), друга під № 24 (попередній шифр 6718). У першому рукописі містяться:

- розділ спекулятивної теології про втілення Сина Божого,
- розділ полемічної теології про втілення,
- розділ теоретичної теології про Таїнства,
- розділ полемічної теології про Таїнства,
- розділ про покаяння.

Другий рукопис містить:

- розділ про гріх,

⁵¹ РГИА, ф. 796, оп. 4, д. 326, л. 1; ОДД (Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1878) 3: 315, № 326. Світлана Кагамлик вказує як дату смерті Голенковського 1723 р., а місце — Санкт-Петербург (Кагамлик, «Голенковський Василь,» 141). У словнику Брокгауза і Ефрона роком смерті Голенковського названо 1740 р. (Фридрих Брокгауз, Ілья Ефрон, изд. *Энциклопедический словарь* (Санкт-Петербург: Тип. акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1893), 9 (17): 562); те саме читаємо у словнику Г. Геннади (Григорій Геннади, *Справочный словарь о русских писателях и ученых* (Берлин: Тип. Розенталя, 1876), 1: 131) та у Філарета Гумілевського (Філарет, *Обзор*, 2: 28). Таку дату можна ще й сьогодні зустріти у популярних виданнях.

- розділ про благодать,
- розділ полемічної теології про гріх і благодать,
- розділ про віру, надію та любов,
- розділ про янголів,
- розділ про блаженство,
- розділ про людські вчинки.

Записи обох курсів зроблено одним почерком, і на першому аркуші кожного з чотирьох рукописів тим самим почерком зазначено: «Ex libris Basilii Holenkowski». Це означає, що написане було «конспектами» Голенковського. Хоч час викладання обох курсів не вказано, а в теологічній частині не зазначено й місце, де курс читали, однак їх порівняння з іншими відомими записами київських філософських і теологічних курсів показує, що курс філософії, записаний Голенковським, викладався у Київському колегіумі 1691/2–1692/3 н. рр., а теологічні трактати це частина курсу теології, що викладався там само у 1693/4–1696/7 н. рр.

Філософію тоді викладав, за спостереженням М. І. Петрова, Стефан Яворський⁵². На доказ цього науковець посилається на статтю Ф. Терновського, який, своєю чергою, використав надрукований в альманасі «Киевлянин» фрагмент виданого М. Максимовичем дослідження української книжкової спадщини. Тут описано надрукований у Києві 1691 р. польськомовний панегірик на день янгола митрополита Варлаама Ясинського (19 листопада 1691 р.), піднесений від «иеромонаха Стефана Яворскаго, префекта школ Киевомогилянских и философии профессора»⁵³.

Крім запису Голенковського, відомо ще чотири записи цього філософського курсу — три повних і один неповний. Повні записи зберігаються в ІР НБУВ:

⁵² Николай Петров, *Киевская академия во второй половине XVII века* (Київ: Типографія Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895), 49.

⁵³ Филипп Терновский, «Митрополит Стефан Яворский (Биографический очерк),» *Труды Киевской духовной академии* 1 (1864): 59, прим. 3 (з посиланням на статтю М. Максимовича: Михаил Максимович, «Книжная старина южнорусская» *Киевлянин* 3 (1850): 135–136). В описі київських курсів риторики та філософії, а також у виданому перекладі «діалектики» та «логіки» з філософського курсу Яворського підстави атрибуції курсу не вказано (Стратий, Литвинов, Андрушко, *Описание*, 175; Стефан Яворський, *Філософські твори* (Київ: Наукова думка, 1992), 1: 615).

- фонд 305 (Київська духовна семінарія), шифр 152п (попередній шифр VIII.1.69)⁵⁴,
- фонд 312 (Софійський монастир), шифр 619/397С (містить «діалектику» і «логіку») і шифр 618/398С (містить «фізику» та «метафізику»); обидва рукописи, зважаючи на почерк, написано одним і тим самим студентом⁵⁵,
- фонд VIII (Київський університет), шифр 60М/42⁵⁶.

Від четвертого, неповного запису на сьогодні відомі тільки «діалектика» та «логіка». Рукопис з цими розділами належить відділові рукописів Російської державної бібліотеки ім. В. І. Леніна: фонд 173.1 (Московська духовна академія), шифр 317. Утім, невідомо, чи включав цей запис також «фізику» та «метафізику», адже студент, який його виконав, міг зазначених розділів не вивчати⁵⁷.

⁵⁴ Опис див.: Петров, *Описание рукописных собраний*, 1: 246–247, № 152; Стратий, Литвинов, Андрушко, *Описание*, 179–180, № 9. Цей рукопис містить всі частини курсу, але без титульного аркуша.

⁵⁵ Описи див.: Петров, *Описание рукописных собраний*, 3: 265–266, № 618–619, а також: Стратий, Литвинов, Андрушко, *Описание*, 178 та 180–181, № № 8, 10. Ані Петров, ані Стратий та Андрушко не звернули увагу на те, що це запис одного студента, і описали спершу його другу частину («фізику»), а потім першу («логіку»).

⁵⁶ Опис див.: Стратий, Литвинов, Андрушко, *Описание*, 175–178, № 7.

⁵⁷ Рукопис № 317 цікавий тим, що після першої половини київського курсу 1691/2–1692/3 н. рр. (арк. 1–222) далі, на арк. 223–358, вміщено ще й лекції з логіки — перша половина якогось філософського курсу під заголовком «Disputationes logicae in Organum Aristotelis anno Domini 1690». На арк. 358 текст обривається рекламою Disputatio 4. Обидві частини рукопису написано одним почерком, місце їх викладання не зазначено. У Київському колегіумі курс філософії, читаний перед курсом Яворського, мав починатися або в 1689/90 н. р., коли він був дворічним, або в 1688/9 н. р., коли він тривав три роки. Якщо курс був дворічним і логіка, фрагмент якої знаходиться у рукописі № 317 на арк. 223–358, викладалася у Київському колегіумі, то, можна гадати, з вересня або жовтня по грудень 1689 р. могла читатися діалектика, а з початку 1690 р. логіка. Цей філософський курс викладав Силуян Озерський, як пише М. І. Петров, посилаючись на друковані тези, захищені під керівництвом Озерського у 1691 р. (Петров, *Киевская академия*, 49). Але тут насуваються труднощі. По-перше, мені не відомі записи київського курсу логіки за цей час. По-друге, наприкінці 1687/8 н. р. напевне мав скінчитися філософський курс, який викладав Йоасаф Кроковський, і на початку 1688/9 н. р. мали би починати новий курс. Якщо він був дворічним, то його мали закінчити у 1689/90 н. р., і тоді виходить, що на курс, який передував курсові Яворського, припадав лише один рік, але якщо курс, розпочатий у 1688/9 н. р., тривав три роки,

Хоч у цих записах і вказано, що курс викладали у Київському колегіумі, але імені Стефана Яворського як професора прямо ніде згадано — лише в колофоні наприкінці петербурзького рукопису № 51 (арк. 439) додається, що саме він був викладачем⁵⁸.

Що ж до записів теологічних трактатів, то в них не зазначається і місце викладання, лише в назвах деяких з них проставлено дати початку викладання/перепишування: на початку трактату про втілення — 1693 р., розділу полемічної теології про Таїнства — 10 вересня 1694 р., трактату про гріх — 25 лютого 1695 р. В рукописі № 21 на арк. 1 внизу є власницький запис: «Ex libris Basilii Holenkowski protunc hujus theologiae (de incarnatione verbi aeterni et de sacramentis) auditoris». Це означає, що Голенковський став вивчати теологію відразу після філософського курсу, причому, ймовірно, там само — у Київському колегіумі. Порівняння записів Голенковського з відомими записами теологічного курсу, який викладали у 1693/4–1696/7 н. рр. у Києві, це припущення підтверджує.

За відомими записами, структура курсу (послідовність його розділів) виглядає так:

1. De incarnationis mysterio (розпочатий 18 жовтня 1693).
2. Tractatus theologiae controversae de Verbo incarnato.
3. De sacramentis (розпочатий 10 лютого 1694).
4. Tractatus theologiae controversae de sacramentis.
5. De virtute et sacramento poenitentiae (закінчений 23 лютого 1695)
6. De peccatis.
7. De gratia (закінчений 28 червня 1695).
8. Tractatus theologiae controversae (викладався 02–07 жовтня 1695)

то стає незрозумілим, чому логіка, яку викладали зазвичай на початку курсу, у цьому випадку припадає на кінець. По-третє, не можна виключати перебіг у регулярному чередуванні філософських курсів, себто могло статися, що новий філософський курс почали не в 1688/9 н. р., а в наступному, 1689/90 н. р. Врешті, по-четверте, не виключено й те, що студент, який вивчав курс логіки в Київському колегіумі в 1691/2 н. р. у Яворського, міг у попередньому 1690/1 н. р. вивчати логіку в якомусь іншому навчальному закладі.

⁵⁸ Рукопис БП/9 був відомий І. С. Захарі, який видав переклад українською перших двох розділів філософського курсу Яворського — «Діалектики» та «Логіки», але він не згадав про цей рукопис, як, утім, не згадав і про рукопис 60М/42. У передмові до коментарів він написав, що «відомі два записи лекцій професора» з ІР НБУВ: ф. 305, № 152п і ф. 312, № 619/397С, і що перший з них «зберігся краще, тому переклад здійснено за ним» (Стефан, *Філософські твори*, 1: 615).

9. De virtutibus theologicis.
10. De angelis (закінчений 05 березня 1696).
11. De beatitudine et ultimo fine (закінчений 07 квітня 1696).
12. De actibus humanis (закінчений 10 червня 1696⁵⁹).
13. Tractatus theologiae controversae. De quibus tractatur hoc anno theologia speculativa, iisdem procedendo vestigiis more in scholis recepto controversa quoque theologia tractat. Proinde hic agendum erit nobis de justificatione per fidem, de custodia angelorum, de ecclesia, de ejus membris et potissimum de ejus capite, item de signis verae ecclesiae.
14. De justitia⁶⁰.
15. De Deo uno in Trinitate et trino in unitate (закінчений 02 червня 1697)
16. Tractatus theologiae polemicae (закінчений 13 липня 1697).

За друкованими описами та у зібраннях рукописної книги я виявив такі рукописи з частинами цього курсу:

ІР НБУВ

- ф. 301 (Церковно-археологічний музей Київської духовної академії):
№ 265л (попередній шифр Муз.422)⁶¹, містить розділи 1–8;
- ф. 305 (Київська духовна семінарія):
№ 186п (попередній шифр VIII.1.19)⁶², містить розділи 5–13 (з 5-го тільки другу половину);
№ 187п (попередній шифр VIII.1.28)⁶³, містить розділи 5–7 та 9–13 (з 13-го тільки перші дві controversiae); з середини арк. 174 майже до кінця арк. 174 зв. і на арк. 187 текст написано рукою Голенковського;
- ф. 306 (Києво-Печерська лавра):
№ 149п (попередній шифр VII.40)⁶⁴, містить розділи 13–16 (з 13 розділу три controversiae про Церкву); цей рукопис написано тим самим почерком, що № 187п;

⁵⁹ ІР НБУВ, ф. 305, шифр 187п, арк. 626.

⁶⁰ В рукописі 149п на початку цього розділу (арк. 1) позначено: *Nos opus theologicum scriptum est anno Domini 1696 finitum anno Domini 1697 mense Julio die 13.* Розділи про справедливість і про Бога зазвичай викладали у першому році курсу, але, згідно з планом Яворського, вони мали йти наприкінці курсу.

⁶¹ Опис див.: Лебедев, *Рукописи*, 1: 114, № 265.

⁶² Опис див.: Петров, *Описание*, 1: 258–259, № 186.

⁶³ Опис див.: там само: 259–260, № 187.

⁶⁴ Опис див.: там само, 2: 51, № 149. Рукопис з того ж фонду під № 96п/87 містить фрагмент трактату про Трійцю, який Петров (там само, 40–41, № 96) датує приблизно 1697 р. Але текст цього фрагменту з трактатом Яворського не збігається.

ф. 312 (Софійський монастир):

№ 545/659С⁶⁵, містить майже повністю розділ 14-й (відсутня остання *sectio*), перші три *distinctiones* розділу 15-го та *controversia* про походження Св. Духу розділу 16-го.

*Відділ рукописів Російської національної бібліотеки
(Санкт-Петербург)*

ф. 573 (Зібрання Санкт-Петербурзької духовної академії):

№ Б II/62, містить розділи 1–2;

№ Б II/63, містить розділи 3, 5–7, 9–10⁶⁶.

Російський державний архів давніх актів (Москва)

ф. 381 (Рукописне відділення зібрання бібліотеки Московської синодальної типографії), оп. 1:

№ 1779⁶⁷, містить розділи 1–2;

№ 1783, містить фрагменти трактату про Таїнства, полемічного розділу про Церкву, трактатів про справедливість та про Бога, полемічного розділу про Трійцю та Св. Духа (за сучасною нумерацією арк. 261–66 зв. і починаючи з арк. 479 до кінця рукопису), які написано тим самим почерком, що й рукопис № 1779, і їх треба розглядати як частину одного з ним запису, а також кінець полемічної частини останнього розділу про походження Св. Духу (арк. 357–64 зв.), який написано тим самим почерком, що рукопис № 186⁶⁸.

⁶⁵ Опис див.: там само, 3: 234, № 545. Петров не вказує, що цей рукопис містить розділи з курсу Яворського, але їхній текст збігається з відповідними розділами рукопису 149п. *Controversia* про походження Св. Духу переплетена так, що частина її знаходиться на арк. 1–36, а продовження — на арк. 394–406. Арк. 159–264, написані тим самим почерком, що й інша частина рукопису, але тут знаходиться частина теологічного трактату про Бога з якогось невідомого неправославного курсу.

⁶⁶ Мені вдалося з'ясувати, що наприкінці XIX ст. рукописи № 62 та № 63 належали бібліотеці Софійського монастиря в Києві під № 542/217С (Петров, *Описание*, 3: 232, № 542) та № 543/218С (там само: 232–233, № 543). Рукопис Б II/62 виконано тим самим почерком, що й рукописи 619/397С та 618/398С з філософським курсом Яворського (Костянтин Суторіус, «Два рукописи з теологічними лекціями Стефана Яворського з Російської національної бібліотеки,» *Рукописна та книжкова спадщина* 13 (2009): 66–78).

⁶⁷ Друкований опис цього рукопису мені невідомий.

⁶⁸ Цей рукопис складається з кількох десятків незшитих зошитів, які колись входили до складу записів різних курсів, що їх викладали по колегіумах Речі Посполитої та Росії.

Відділ рукописів Російської державної бібліотеки (Москва)

ф. 173.1 (Зібрання Московської духовної академії):

№ 278⁶⁹, містить три *controversiae* 13-го розділу про Церкву і останній розділ.

Державний історичний музей (Москва)

ф. Черт., № 375⁷⁰, містить ті самі розділи.

Відділ рукописів бібліотеки Іркутського державного університету

№ 351⁷¹, містить ті самі розділи⁷².

⁶⁹ Цей рукопис згадує Ф. Терновський (Терновский, «Митрополит Стефан Яворский,» 60–61). Він привертає увагу незвичним як на учнівські записи форматом — in 8vo. До 1720-х рр. мені відомі тільки учнівські записи in 4to, а починаючи з цього часу трапляються рукописи in folio.

⁷⁰ Цей рукопис ще меншого формату — in 12o. Друкований опис цього рукопису мені невідомий.

⁷¹ Опис див.: Наталья Игумнова, сост., *Русские и иностранные рукописи*, 76–77, № 351. Укладач опису помилково приписав ці розділи полемічної теології Йоасафу Кроковському. До 1920 р. рукопис належав Іркутській семінарії і був описаний М. І. Петровим (Николай [Петров], «Рукописи Иркутской духовной семинарии,» 306, № 1). Тут, серед іншого, повідомляється, що розділ полемічної теології про Церкву було закінчено 5 вересня 1696 р., себто після розділу про людські дії та перед розділом про справедливість, а полемічний розділ про троїчного Бога завершено 13 липня 1697 р., коли, згідно з повідомленням рукопису 149п, було закінчено лекції. З опису Петрова неясно, чи наведені в ньому дати вказано в самому рукописі, чи він узяв їх деінде. Але в рукописі № 278 наприкінці розділу полемічної теології про троїчного Бога на арк. 322 зв. читаємо: «*Finita est haec controversia de processione Spiritus sancti per indignum et humillimum servum Basilium Kozlakowsky anno Domini 1697 mense Septembri 24*», а наприкінці розділу про Церкву на арк. 132 зв. зазначено: «*Haec controversia finita est Julio 7 die anno Domini 1698*». Ці ремарки можна інтерпретувати не тільки як свідчення того, коли відповідні розділи викладали, але і як вазівку на те, коли виконали сам рукопис. Непрямим доказом на користь другого може бути «нестандартний», in 12°, формат рукопису № 278. На підставі цього можна гадати, що також і рукопис № 375 був написаний не під час викладання курсу, а пізніше.

⁷² Крім того, ще про один запис теологічного курсу 1693/4–1696/7 н. рр. згадує Михайло Лілеев у своєму описі рукописів Чернігівської семінарії під № 12. Цей запис містив трактати за перші два роки курсу (Михаил Лилеев, *Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии* (Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашева, 1880), 11–12).

Почерки, якими виконано деякі рукописи, збігаються, на підставі чого їх можна об'єднати та розглядати як частини одного запису. Разом виходить 10 записів. Я вихожу з припущення, що їх зробили студенти, які вивчали курс 1693/4–1696/7 н. рр. Для трьох записів можна вказати імена студентів, що їх виконали:

- рукопис № 186п з фонду Київської семінарії писав, імовірно, Яків Кордашевський⁷³,
- рукописи № 187п з фонду Київської семінарії та № 149п з фонду Києво-Печерської лаври писав Семен Чуйка⁷⁴,
- рукопис Б II/62 з фонду Санкт-Петербурзької академії писав Михайло Канський⁷⁵.

Згадані записи частин теологічного курсу, а також роки, в які його викладали, можна зведено подати у такій таблиці (фрагменти з рукопису № 1783 подано дрібнішими літерами та виділено курсивом):

Рік	Розділ	Запис									
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
I	De incarnatione	1779	265	62							
	Theologia controversa	1779	265	62							
	De sacramentis	<i>1783</i>	265		63						
	Theologia controversa		265								

⁷³ Таке припущення можна зробити на підставі власницького запису на арк. 1: Liber Jacobi Kordaszew [sky] anno Domini 1697.

⁷⁴ Такий висновок можемо зробити на підставі запису у рукописі № 149 на арк. 1: «Hoc opus theologicum scriptum est anno Domini 1696 finitum anno Domini 1697 mense Julio die 13: Gessi curam magnifici domini Symeonis Czuyki».

⁷⁵ Тим самим почерком, що і рукопис № 62, виконано згадані вище рукописи 618/398С і 619/397С з філософським курсом, який викладав у 1691/2–1692/3 н. рр. Стефан Яворський. В рукописі 619/397С на арк. 162 зв. є власницький запис: «Hic liber est illustris ac magnifici domini Michaelis Kanski sacrae theologiae eruditissimi auditoris, sudore ac genio ipsiusmet conscriptus».

II	De poenitentia		265		63	186	187				
	De peccatis		265		63	186	187				
	De gratia		265		63	186	187				
III	Theologia controversa		265			186					
	De virtutibus theologicis				63	186	187				
	De angelis				63	186	187				
	De beatitudine					186	187				
	De actibus humanis					186	187				
	Theologia controversa	1783				186	^{187/} ₁₄₉		278	375	351
IV	De justitia	1783					149	545			
	De Deo	1783					149	545			
	Theologia polemica	1783				¹⁷⁸³	149	545	278	375	351

На підставі рукопису 187п, де на арк. 111 наприкінці розділу про покаяння записано: «Continuavit admodum in Christo reverendus pater Stephanus solidi ingenii vir et professor sacrae theologiae dignissimus Jaworski anno domini 1695 mense Februarii die 23», М. І. Петров довів, що теологічний курс 1693/4–1696/7 н. рр. у Київському колегіумі викладав Стефан Яворський⁷⁶. Ми можемо додати до цього ще

⁷⁶ Петров, *Киевская академия*, 53–54. Таку думку Петров висловлював ще раніше на підставі того, що в рукописі 187п на арк. 659 зв. є запис «Nos itidem anno m. d. Strzeszowski defendebat publice adjuvante reverendissimo patre et professore Stephano Jaworski die 26 Junii die sabbati» (Петров, *Описание рукописных собраний*, 1: 259–260). До цих публікацій вважалось, що теологічний курс 1693/4–1696/7 н. рр. викладав Йоасаф Кроковський, тогочасний ректор колегіуму. Це стверджував Макарій Булгаков (Макарій Булгаков, *История Киевской духовной академии* (Санкт-Петербург: Тип. Константина Жернакова,

одне свідчення: в рукописі № 278 з ОР РГБ, що містить трактати полемічної теології, на арк. 1 занотовано: «Tractatus theologiae controversae traditus in collegio Kijovomohilaeano a reverendo patre Stephano Jaworski».

У записі Голенковського останній розділ теологічного курсу це розділ про людські вчинки. Але, як вказують інші записи, далі йшли ще трактат полемічної теології про виправдання, про янголів та про Церкву, тематично пов'язаний з попередніми розділами, а ще далі розділи про справедливість, про Бога єдиного та троїчного, а також розділ полемічної теології про Трійцю.

Насувається питання, чому в записі Голенковського немає розділів за четвертий рік теологічного курсу 1693/4–1696/7 н. рр. Поки що про це можна тільки здогадуватися: або Голенковський покинув колегіум (наприклад, знайшов собі місце священнослужителя), або не зберігся окремий том, в якому були переплетені розділи за останній рік курсу, або записи цих розділів потрапили до якогось іншого зібрання і залишаються досі невідомими. Останнє припущення видається ймовірним, коли взяти до уваги те, що відомі нам записи розділів курсу, що їх було викладено у 1696/7 н. р., переплетені окремо від розділів, викладених у попередні роки.

Насамкінець варто принагідно додати, що серед записів філософського і теологічного курсів, які викладав Стефан Яворський, виділяються ті, де титульні аркуші окремих розділів виконано з елементами декоративного оформлення. Так, у рукописі 186п на арк. 2 назву «Tractatus theologicus de gratia» написано червоним чорнилом, а слово «Tractatus» вплетено в орнамент із квітів та листя. У рукописі 187п на арк. 112 у назві «Tractatus theologicus de peccatis»

1843), 73–4), певно, на підставі практики кінця XVIII ст., згідно з якою викладання теології в навчальних закладах, підпорядкованих Синоду, поєднувалося з посадою ректора. Такої думки дотримувалися й пізніші історики, наприклад, О. Архангельський: хоч він і не вказує прямо на курс 1693–97 н. рр., але зі структури курсу, який він приписує Кроковському, випливає, що йдеться про нього (Александр Архангельский, *Духовное образование и духовная литература в России при Петре Великом* (Казань: Тип. Имп. ун-та, 1883), 62). Ба, навіть у пізніших публікаціях натрапляємо на твердження, ніби у 1693–1697 н. рр. «читав чотирьохрічний курс богослов'я» Йоасаф Кроковський (Пор.: Стратий, Литвинов, Андрушко, *Описание*, 15, № 3; Лариса Верьовка, «Кроковський Олександр», в *Киево-Могилянська академія в іменах*, 297).

слово «Tractatus» також написане на тлі рослинного орнаменту. В рукописі 317 титульний аркуш філософського курсу (арк. 1) оздоблено багатьма декоративними елементами. Запис філософського курсу пера Голенковського належать до власне такої групи рукописів: назви розділів виконано в'яззю, а особливо ефектно оформлено титульний аркуш «Метафізики».

3.

На підставі виявлених мною записів Голенковського можна не лише визначити час, коли він навчався у філософському і теологічному класах Київського колегіуму, а й гадаю реконструювати, коли і як він навчався доти. Класові філософії передували класи риторики. Викладання курсу риторики як навчальної дисципліни тривало один рік, але навчатися учням у відповідному класі, як виглядає, рекомендувалося не менше двох років⁷⁷. Отже, якщо Голенковський почав вивчати філософію у 1691/2 н. р., то риторику він мав би вивчати у 1689/90 та 1690/1 н. рр. (риторику другого року також викладав Стефан Яворський⁷⁸). Навчання у класі риторики передувало не менш як річне навчання у класі «поетики», де вивчали не тільки поетичне мистецтво, а й елементи риторики⁷⁹, отож тут Голенковський міг учитися у 1688/9 н. р. Цьому класові передувало вивчення латини у трьох граматичних класах: інфіми, граматики й синтаксими. У кожному з цих класів курс був розрахований на рік, але з огляду на успіхи учнів їх можна було з інфіми перевести в гра-

⁷⁷ *Ratio studiorum*, що регулювала діяльність єзуїтської школи — а саме за її моделлю був утворений Києво-Могилянський колегіум передбачала дворічний курс риторики від новіціїв Товариства Ісуса (*Regulae praepositi provincialis* 18), а світським алюмнам дозволялося вивчати риторику один рік (*Regulae rectoris* 12). Дані про учнів Київської академії, представлені у відомостях, які щорічно з 1736/7 н. р. відправляли до Синоду, підтверджують гіпотезу, що практику вивчати риторику два роки було прийнято і в Київській академії.

⁷⁸ Петров, *Киевская академия*, 49.

⁷⁹ В *Ratio studiorum* цей клас називається класом *humanitatis*: передбачалося, що тут вивчатимуть давню історію та літературу й основи віршування та риторичного мистецтва, тобто одержуватимуть ті знання й навички, що їх особливо цінували в гуманістичній культурі.

матику й у середині навчального року, а з граматики у синтаксиму такий перехід передбачений не був. На підставі цього можливо припускати, що Голенковський у класі синтаксими навчався у 1687/8 н. р., а у класі граматики — у 1686/7 н. р. Але далі припущення виглядають малонадійними, адже він два перших граматичних класи міг пройти за один рік, та й взагалі вивчати їх не в Київському колегіумі. Так чи інакше, однак це дозволяє гіпотетично розрахувати рік народження Голенковського: коли у 1685/6 н. р. він уже навчався в колегіумі, то, виходячи з того, що до семирічного віку в колегіум не поступали, він мав би народитися не пізніше 1679 р.

4.

Тепер належить розглянути долю записів Голенковського. В рукописі № 24 на арк. 1 зазначено: «*Ex libris Basilii Holenkowsky protosacerdotis Woroniziensis*», і те саме в рукописі № 51 (арк. 2): «*Ex libris Basilii Holenkowski protosacer: Wor:*». Це означає, що Голенковський, пишучи ці слова, ще був протоєреєм у Воронежі Чернігівським.

Виникає питання, де і коли було переплетено його записи. Обкладинки записів філософського і теологічного курсів відрізняються. У філософському курсі кришки оправи картонні, а обріз прикрашає різнокольорове цяткування, натомість у теологічному курсі кришки оправи дерев'яні, обріз першого тому із квітковим тисненням пофарбовано червоним, обріз другого тому золочений із орнаментальним тисненням по кутах. Голенковський міг переплести свої записи або відразу в Києві після закінчення студій, або вже у Воронежі, або під час служби у Київській лаврі чи під час перебування в Олександрівському монастирі.

Відповідь на це питання може дати спроба уявити ситуацію, в якій Голенковський підписував свої записи. Імовірно видається припущення, що він зробив це, віддаючи їх на переплетення. Це означає, що їх було переплетено, ймовірно, ще тоді, коли він був воронізьким протопопом. Проте навряд чи палітурки такої високої майстерності могли зробити у самому Воронежі — малому сотенному містечкові. Але неподалік від нього знаходився Новгород-Сіверський зі Спасо-Преображенським монастирем. Там

Голенковський, можливо, і зробив оправи своїм рукописам. Те, що оправа для запису теологічного курсу була коштовнішою за оправу курсу філософського, можна пояснити тим, що у власника рукописів теологія користувалася більшою повагою, як філософія.

Далі постає питання, як рукописи Голенковського потрапили до бібліотеки Новгородської семінарії та Санкт-Петербурзької духовної академії.

У «Реєстрі книг бібліотеки Новгородської семінарії», складеному 1779 р.⁸⁰, в розділі «*Libri varii Latini qui non ex bibliotheca illustrissimi Theophanis accepti in usum seminarii ex Novogrodensi archiepiscopali domo antequam bibliotheca Theophanis in Novogrodense seminarium esset translata*», у підрозділі «*Manuscripti libri*», під № 65 значиться «*Incerti auctoris tractatus theologicus de augustissimo incarnationis mysterio in 4° liber manuscriptus anno 1693*», а під № 64 — «*Incerti auctoris tractatus theologicus de peccatis in 4° liber manuscriptus*». Серед рукописів, що зараз зберігаються у фонді Новгородської семінарії відділу рукописів РНБ, наведеним вище описам найбільшою мірою відповідають рукописи № 21 та № 24. У рукописі № 21 на арк. 1 назва першого розділу така: «*Tractatus theologicus de augustissimo incarnationis mysterio anno, quo verbum vestitum corpore nostro, 1693*», а рукопис № 24 на арк. 1 починається розділом під назвою: «*Tractatus theologicus de peccatis*». З великою мірою імовірності можна припустити, що під № 65 йдеться про рукопис № 21, а під № 64 — про рукопис № 24.

У тому ж реєстрі під № 66 записано: «*Incerti auctoris agonii Peripatetici cursus secundus seu physica Aristotelis in 4° liber manuscriptus*». Серед рукописів Новгородської семінарії цьому описові найбільше відповідає рукопис № 51, де перший розділ має назву: «*Agonii Peripatetici cursus secundus seu Physica*». У реєстрі навпроти запису № 66 праворуч, здається, тією самою рукою, позначено: «Нет», а далі іншою рукою дописано: «Но сыскать должно». Це означає, що у 1779 р. рукописи № 21, 24 і 51 вже перебували в бібліотеці Новгородської семінарії, куди вони надійшли з Новгородського архиєрейського дому раніше, ніж в семінарію було передано бібліотеку Теофана Прокоповича. М. Д. Рогович пише, що бібліотека

⁸⁰ Я користувався списком з відділу рукописів Бібліотеки Російської академії наук, ф. 28, шифр F 409.

Прокоповича перейшла до Новгородської семінарії в 1742 р.⁸¹, проте серед рукописів, що надійшли сюди з архиєрейського дому, є один, який не міг опинитися в ньому раніше другої половини 1744 р.⁸². Отож треба вважати, що або бібліотеку Прокоповича передали в семінарію після 1744 р., або під час складання реєстру 1779 р. закралася помилка, хоч в усякому разі ясно, що на початку 1740-х рр. рукописи № 21, 24 і 51 уже знаходилися в Новгородському архиєрейському домі.

Але як вони туди потрапили? Гадану відповідь на це питання дають матеріали справи, що розглядалася у Синоді з приводу спадщини Голенковського (РГИА, ф. 796, оп. 6, спр. 104)⁸³. 25 квітня 1725 р. Феодосій Яновський, на той час ще Новгородський архиєпископ, повідомляв Синодові, що після смерті Голенковського залишилося два заповіти (копія одного є в архівній справі) і що той розпорядився роздати його майно різним особам та монастирям в Україні⁸⁴. Феодосій запропонував: «Понеже тамошня отдача за дальность месторазстояния невероятна, того ради удобнее мнится мне подобную той отдачу заведомо и за вероятность учинить здесь на гошпитали и семинарию» (йшлося про Новгород)⁸⁵. Проте Синод 26 квітня розпорядився «оные Варлаама Голенковского червонные и денги и прочее в показанные места раздать по ево завещанию»⁸⁶. 4 червня з канцелярії Невського монастиря у Синод було направлено «ответствование» з приводу цієї справи, де, серед іншого, наводилося свідчення еродиякона Іринія, який разом із Голенковським

⁸¹ Мирослав Рогович, «Бібліотека Феофана Прокоповича,» в *Феофан Прокопович, Філософські твори*, 3: 374.

⁸² На арк. 209 зв. під № 74 в реєстрі записана «Theologia manuscripta, quam proferebatur Josephus Volczanskj, 1721. fol. 685». Цей рукопис, як мені вдалося з'ясувати, у серпні 1744 р. Новгородський архиєпископ Амвросій Юшкевич відправив у Новгородську семінарію з наказом переписати його; нині він знаходиться у фонді Новгородської семінарії в ОР РНБ під № 22 (Костянтин Суторіус, «Два рукописи Російської національної бібліотеки з теологічними лекціями Йосифа Волчанського за 1721–1725 рр.,» *Київська академія* 2–3 (2006): 255–269).

⁸³ РГИА, ф. 796, оп. 6, д. 104. Див. також: *ОДД*, 5: 172–173, № 104.

⁸⁴ Текст заповіту наведено у додатку 2.

⁸⁵ Див. додаток 2, арк. 1, 9 зв.

⁸⁶ Там само, арк. 1 зв.

приїхав з Києва і разом з ним відправився у Хрестний монастир. Той повідомляв, що у 1723 р. після смерті Голенковського «ево, Ириная, и архимандрического келейника Василья Прокофева ис Крестнаго монастыря отпустили и вместе с ними послали в Новгород подлинную архимандрита Голенковского одну духовную, по которой показаны вклады в киевские и в протчие монастыри, и по той духовной золотых червонных семь сот девяносто три да денег мелких триста тритцать рублей и протчие, показанные в той духовной вещи»⁸⁷. Далі Іриней показав, що архієпископ Феодосій Яновський «отдал золотые под хранение келейнику своему Алексею Савастьянову, а денги судии архимандриту Андронику на роздачу в новгородские гошпитали на нищих»⁸⁸. За свідченням Іриней, «другую духовную и по ней показанные червонцы и денги и серебро и вещи архимандрит Голенковской при животе своем отдал все Крестнаго монастыря келарю». Звідти ці кошти у кількості «сто пятьдесят злотых червонных, четьреста ефимков да серебра в слитках на вывес девятнатцать фунтов, пятьдесят три золотника с полузолотником» було відправлено у Невський монастир⁸⁹, а з Новгородського архиєрейського дому спадщину Голенковського передали Тайній канцелярії. В архівній справі не згадуються належні йому книги, окрім того, що він сам заповів «протопопу Воронежскому 3 книги казнодейские полские». Але цілком можливо, що разом із «грошовою» частиною майна у Новгородський архиєрейський дім відправили й інші його речі, зокрема книги.

Доля рукопису Б II/9 склалася інакше. На арк. 1 зв. тут знаходимо запис бібліотекаря: «Соф. библ. иностр. язык. № . 6 Ив. Чельцов». Іван Васильович Чельцов (1828–1878) був професором церковної історії в Санкт-Петербурзькій духовній академії, а у 1859–1867 рр. завідував рукописним відділенням академічної бібліотеки, яке склалося з рукописів Новгородського Софійського собору та Ки-

⁸⁷ Там само, арк. 9.

⁸⁸ Там само, арк. 9 зв.

⁸⁹ Там само, арк. 8 зв. Можливо, на підставі цієї архівної справи В. Шереметевський писав, що після смерті Голенковського Новгородський архієпископ Феодосій Яновський забрав його спадщину в Олександрівський монастир (Шереметевский, «Варлаам Голенковский,» 102). Але виглядає, що доля грошової частини його спадщини та доля іншого майна не були однаковими.

рило-Білозірського монастиря⁹⁰. Відповідно, можна припустити, що рукопис Б II/9 знаходився до 1859 р. у Новгороді в бібліотеку Софійського собору, коли за наказом Синоду це рукописне зібрання передали Санкт-Петербурзькій духовній академії. В реєстрі бібліотеки Новгородської семінарії 1779 р. запису, який міг би відповідати цьому рукопису, немає. Отож, імовірно, першу і другу частини запису філософського курсу було розділено ще до 1740-х рр.

* * *

Отже, не заперечуючи усталені історіографічні твердження, у цій статті я хотів звернути увагу на те, як в умовах, коли в Росії церква все більше перетворювалася на державний заклад, освічене духовництво українських епархій відповідало на виклики часу та пристосовувалося до нових обставин. Взаємодія центральної влади з українськими інтелектуалами була не тільки примусом з боку першої. Тут треба поставити питання про природу «викликів» освічених українських ченців на різні послухання в Росію: про ступінь її примусовості, про те, чи існував механізм, через який людина могла відмовитися від поїздки в Росію. Але незалежно від того, якою буде відповідь на ці питання, можемо гадати, що виклик у столицю та ще й коли він надходив з канцелярії царя, або від нього самого, мав сприйматися як неабияка честь та ласка від найвищої влади.

Крім того, українській інтелектуальній еліті було вигідно співпрацювати з верховною владою. Очевидно, що Росія XVII–XVIII ст. являла собою привабливий ринок праці не тільки для німців, голандців, французів чи італійців, а й для українців, передусім людей духовного сану⁹¹. Причина цього дуже проста: російський ринок був ширшим за український, він давав можливість освіченим особам дорожче продати свою працю, як на Батьківщині, і зайняти вищі

⁹⁰ А. Чистякова и др., сост., *Русские писатели-богословы: Историки церкви. Исследователи и толкователи Св. Писания: Библиограф. указатель* (Москва: Пашков дом, 2001), 173.

⁹¹ Максим Яременко, *Київське чернецтво XVIII ст.* (Київ: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2007), 105.

сходина соціальної ієрархії (адже до 1738 р., коли було створено Переяславську єпархію, в Гетьманщині було тільки дві єпископські кафедри: київська та чернігівська, а Слобожанщина входила до складу Білгородської єпархії). Багато освічених українців зробили блискучу духовну кар'єру в Росії в XVIII ст., на яку в Україні було мало шансів. Але цей кар'єрний шлях у російських єпархіях був, як виглядає, не таким прямим і простим, і сподівання далеко не всіх, хто відправлявся в Росію, здійснювалися. Це добре ілюструє біографія Варлама Голенковського.

Що ж до зроблених ним записів філософського і теологічного курсів, які викладав у Київському колегіумі Стефан Яворський, то їхній шлях від Києва до Петербурга відображає не лише складну долю власника, а й показує, в яких напрямках проходила міграція київських курсів. Це дає в руки дослідників інструмент для архівної евристики, для пошуку нині ще невідомих записів. Такий пошук видається особливо важливим, коли взяти до уваги те, що київські лекційні курси науковці знають майже виключно з рукописів, які зберігаються зараз в ІР НБУВ, але, по-перше, у цій бібліотеці знаходяться записи далеко не всіх курсів, а по-друге, не викликає сумніву, що кожний досі невідомий список може стати надзвичайно важливим для аналізу рукописної традиції чи для підготовки критичного видання. Під цим кутом зору записи Голенковського особливо цінні ще й тому, що їх виконано розбірливим скорописом, зручним для транскрибування, а до того ж вони містять порівняно з іншими записами курсів Яворського невелику кількість граматичних помилок, що можна розцінити і як свідчення акуратності того, хто робив запис, і як свідчення того, що він непогано вчився. Коли виходити з припущення, що записи різних студентів виконувалися одночасно і не походили один від одного, а також що кінцеву редакцію тексту представлено саме тут, це перетворює для нас записи Голенковського на надійне джерело для реконструкції курсів Стефана Яворського. Крім того, художнє оформлення цих записів дозволяє вести мову не тільки про їхню текстологічну цінність, а й про мистецьку вартість як пам'яток рукописної книги.

Додаток 1. Описи рукописів.

ОР РНБ, ф. 573, шифр БП/9.

Розмір: 15,5x19,5 см. Поле тексту: 11,5x15,5 см (праворуч і ліворуч обмежено згином); приблизно 32–36 рядків на аркуші.

Обсяг: 215 арк. Нумерація чорнилом у верхньому правому куті. На верхньому полі кожного аркуша проставлено невеличкий хрестик. Фасцікули по 8 арк., в кінці кожної — реклама.

Палітурка картонна, обтягнена шкірою. На верхній кришці в орнаментальній рамці витиснено ромб, а в ньому ангельський лик (так само є і на нижній кришці палітурки рукопису № 21). На нижній кришці в орнаментальній рамці витиснено орнамент із зображенням голови з бородою в короні в профіль, що повернута то ліворуч, то праворуч. Залишки зав'язок зі шкіри. Обріз пофарбовано (покрапковано).

Позначки. На спинці паперовий ярличок з надписом: *Философія латинська кїевська писменна.*

На внутрішній стороні верхньої кришки палітурки чорнилом написано: “№ 25” –, олівцем: “№ 6”, зверху до низу: «вопросъ ѡтвѣтъ».

На арк. I кілька разів вждовж і впоперек написано: “*Ермолай Стефан*”, один раз — “*Василей*”. Перевернуто на 180° до основного тексту написано «*вопросъ ѡтвѣтъ*» і «*христианин Христос Стефан сын Аврама<в>*». Внизу аркуша володарський надпис: *Ex libris Basilii Holenkowski*.

На арк. 1 зв. написано: «*Диалектика преподанная в Киевской академии на латинском языке*», трохи нижче пізнішою рукою: «*Соф. библ. иностр. язык. № . 6 Ив. Чельцов*».

На арк. 215 зв. перевернуто на 180° до основного тексту витертий запис: «*Помилуй Боже от щедрот Киев []*».

Філігрань: вершник.

Зміст.

Арк. 1 (ти-
тульний): AGONUM PHILOSOPHICUM in arena gimnadis Mohileanae Kiioviensis orthodoxo Rossiaci agonothetis APERTUM ad majorem ejus gloriam, qui olim giganteo passu mortalitatis nostrae ingressus fuerat stadium novus ex compressore viator pateris unigena. Ad augendum hiperduliae cultum beatissimae ejus matris per montana Judaeae olim festinantis.

Арк. 3–23: Introductio ad logicam vulgo dialectica.

Арк. 25–214: AGONII PERIPATETICI CURSUS PRIMUS seu LOGICA juxta mentem peripateticorum principis Aristotelis Stagiritae in arena gymnadis Mohilaeanae Kiioviensis orthodoxo Rossiacis agonothetis APERTA.

ОР РНБ, ф. 522, шифр 51 (попередній шифр 6746).

Розмір: 15,5x19 см. Поле тексту: 11x15,5 см (праворуч і ліворуч обмежено згином); приблизно 30–34 рідків на аркуші.

Осяг: 439 арк. На верхньому полі кожного аркуша проставлено невеличкий хрестик. Фасцікули по 8 арк., в кінці кожної — реклама.

Палітурка картонна, обтягнена шкірою. На верхній кришці в орнаментальній рамці витиснено хрест, під яким праворуч на колінах Богородиця. На нижній кришці витиснено орнаментальну рамку з квітами по кутках, а по середині Богородиця с Немовлям. Залишки зав'язок зі шкіри. Обріз пофарбовано (покрапковано).

Позначки. На внутрішній стороні верхньої кришки палітурки не менше як 25 разів написано «мяса». На лівому березі один рядок написано скорописом.

На арк. 1 олівцем написано *Agonii Peripatetici cursus secundus seu Physica*.

На арк. 2 внизу: *Ex libris Basilii Holenkowski protosacer: Wor:*

На арк. 2 зв. написано номер: ⁷⁶/₅.

Філігрань: вершник.

Зміст.

Арк. 3–410 зв.: AGONII PERIPATETICI cursus secundus seu PHYSICA juxta mentem Peripateticorum principis Arystotelis Stagyrtae in arena gymnadis Mohilaeanae Kijoviensis ORTHODOXO Rossiacis AGONOTHETIS EXPLICATA.

Арк. 411–438 зв.: AGONII PERIPATETICI CURSUS TERTIUS vulgo META-PHYSICA juxta mentem Peripateticorum principis Arystotelis Stagyrtae in arena gymnadis Mohilaeanae Kijoviensis orthodoxo Rossiacis agonothetis TRADITA.

Арк. 439 (коло-фон): Hic integer philosophicus cursus, qui in primordiis suis principium absque principio Deum scilicet trinum et unum expostulavit, eodem, cujus imperio non est finis, salvis auspiciis coronatur ac proinde sub doctissimo reverendo patre p: Stephano Jaworskj hujusce cursus philosophici professore per discipulum ejus Basilium Holenkowski notis exceptus.

ОР РНБ, ф. 522, шифр 21 (попередній шифр 6715).

Розмір: 15x19 см. Поле тексту: 11,5x15,5 см (праворуч і ліворуч обмежено згином); приблизно 28 рядків на аркуші.

Обсяг: 537 арк. На верхньому полі кожного аркуша проставлено невеличкий хрестик. Фасцікули по 12 арк., в кінці кожної — реклама.

Палітурку зроблено з дошок, обтягнуто шкірою. На верхній кришці в орнаментальній рамці витиснено хрест, а під ним дві фігури: праворуч Богородиця, ліворуч, імовірно, Іоан Богослов. На нижній кришці в орнаментальній рамці витиснено ангельський лик (як на верхній кришці палітурки рукопису БП/9). Обріз покрашено червоною фарбою і тисненням з квітками. Залишки застібок зі шкіри.

Позначки. На спинці палітурки приклеєний паперовий ярличок з надписом: *Theologia de incarnatione.*

На арк. 1 знизу написано: *Ex libris Basilii Holenkowski protunc hujus theologiae (: de incarnatione verbi aeterni et de sacramentis:) auditoris.*

На арк. 1 зв. написано номер ⁷⁵₂.

Філігрань: вершник.

Зміст.

Аркуші	Розділи
1–146	Tractatus theologicus de augustissimo incarnationis mysterio anno, quo Verbum vestitum corpore nostro, 1693.
147–177 зв.	Tractatus theologiae controversae de Verbo incarnato.
178–367	Tractatus theologicus de sacramentis.
368–402	Tractatus theologiae controversae de sacramentis anno Domini 1694 die 10 septembris.
403–537 зв.	Tractatus theologicus de virtute et sacramento paenitentiae.

ОР РНБ, ф. 522, шифр 24 (попередній шифр 6718)

Розмір: 15x19 см. Поле тексту: 11,5x15,5 см (праворуч і ліворуч обмежено згином); приблизно 28 рядків на аркуші.

Обсяг: 614 арк. На верхньому полі кожного аркуша проставлено невеличкий хрестик. Фасцікули по 12 арк., в кінці кожної — реклама.

Палітурка з дошок, обтягнена шкірою. На верхній кришці в орнаментальній рамці витиснено хрест, під яким ліворуч Богородиця. На нижній кришці витиснено по середині Богородиця

з Немовлям. Застібки зі шкіри. Обріз покрашено золотом і тиснення по краю.

Позначки. На спинці палітурки приклеєно паперовий ярличок з надписом: *Theologia de peccatis.*

На арк. 1 зв. написано номер ⁷⁵₁.

На арк. 1 знизу написано: *Ex libris Basilii Holenkowsky protosacerdotis Woroniziensis.*

Філігрань: вершник.

Зміст.

Аркуші	Розділи
1–98	Tractatus theologicus de peccatis inceptus anno 1695 mense Februarii die 25.
99–166 зв.	Tractatus theologicus de gratia.
167–180 зв.	Tractatus theologiae controversae.
181–373 зв.	Tractatus theologicus de fide, spe et charitate.
374–455 зв.	Tractatus theologicus de angelis.
456–494 зв.	Tractatus theologicus de beatitudine et ultimo fine hominis.
495–614 зв.	Tractatus theologicus de actibus humanis.

Додаток 2. Заповіт Варлаама Голенковського.

РГИА, ф. 796, оп. 6, д. 104. Копія, не пізніше 1725 р.

У квадратні дужки взято канцелярські ремарки, які не належать до тексту заповіту.

[Копія]

Во имя Отца и Сына и Святаго Духа. Аминь.

Помыслих дни первыя и лета вечная помянух и поучихся. Помыслих от начала первобытия моего первый день, но и сей есть не без беззакония, ибо в беззакониих зачат есмь. Помыслих и второй день, в онже родихся, но и сей не без греха, понеже во гресех родимся милости моя, в которых всю жизнь мою прожих, а так живущи приидох до старости, еже мне бысть самою немощию и тяжкою болезнию, увидевши же, яко в сицевой болезни исчезает живот мой и страх смерти находит на мя, совершенно поучихся, что есть жизнь человеческая, аще не суета суетств, аще не трава

скоро изсыхающая, аще не пара скоро погибающая, аще не цвет скоро увядающий. Все бо дни лет моих, яже прежих в мире сем суетном, преидоша яко день вчерашний и ниже единого по себе следа оставиша, точию створиша мне величеством числа своего великонеможную старость, в старости же близ приходящую кончину смертную. Сия на себе смотря поучихся, яко несть человек иже поживет и не узрит смерти, ибо все умираем и яко вода разливаемся. Верую убо, яко и сам умрети имам вскоре сицевыя болезни ради (аще истинный врач Христос Господь мой не исцелит сея), то кончае земная храмина тела моего рязорится.

Еще помыслих и о летах вечных жизнь некончаемую, безболезненную, безстрастную, безпечальную, бессмертную все бо содержащих помянувши же о сей вечности помянух и о Бозе, спасе моем, яко во век милость его не токмо на праведных но и на грешных кающихся, ибо и праведницы у его благодати во веки живут и мзду имеют, и грешницы покаяние принесше от тояжде вечности не отчуждаются, но вкупе тамо богат праведник и убог грешный славы вечныя наслаждаются, блудный сын с чистым девственником и наперстником перстень тамо вечныя жизни от отца милосерднаго на руку свою вечно восприяша. И аз убо разсудивши лета жизни моя грехов всех преисполненныя и разсудивши лета вечная, аще и многогрешен есмь, но не отчаяваюся спасения /Зоб/ вечнаго, понеже бо Бог наш Бог есть еже миловати и спасати, того ради на волю его святую весь весма предаюся и молю его милосердие, якоже хочет, тако да устроит о мне вещь, яко ему годне есть.

[Под тем писано особливою рукою следующее.]

О вещах моих, которые живучи на господарстве и на протопопстве воронежском назбиралем был тако распоряжаю.

В Печерскую святую обитель, где габит святыи принял, укладу полтараста червонных сиею духовною отписую и посылаю особенно тритцать червонцов на сорокоуст.

До великой церкви на ближнюю пещеру и на далнюю по пяти червонных на сорокоуст; где схимники живут, и там пять червонных на сорокоуст; самому архимандриту Печерскому пять червонных на молитву; в шпиталь Печерский Троицкий десять червонных на сорокоуст; особенно игумену той обители три червонца на молитву.

До Софии святой архиерею божию десять червонных на молитву а десять на сорокоуст.

До Михайловскаго монастыря десять червонных на сорокоуст.

До Выдубицкого монастыря пять червонных на сорокоуст.

До Николскаго монастыря пять червонных на сорокоуст; особенно игумену на молитву два червонца.

/4/ В Братской монастырь пятьдесят червонных укладу, а пять червонных на сорокоуст.

Павперам, которые учатся в братстве, а не имеют за чим, сто рублей им на молитву роздать.

До Петропавловскаго и Флоровскаго монастырей по пяти червонных на сорокоуст.

До Кириловскаго монастыря пять червонных на сорокоуст.

До Новгородскаго монастыря Северскаго десять червонных на сорокоуст.

До Мижигорскаго монастыря десять червонных на сорокоуст.

До Глуховскаго монастыря Петропавловскаго пять червонных на сорокоуст.

До Батуринскаго монастыря пять червонных на сорокоуст, а укладу дватцат червонных.

На иконостас до церкви соборной Воронежской святого архистратига Михаила, который наняли делать, посылаю четыреста червонных диаконом Иринеем и Васильем келейником, а отдать тые червонцы попу тоя церкви сотнику да ктиторам, да ведали бы о тых денгах и парафяе не тоя церкви такожде и протопоп.⁹²

Отцу Иоанну Ромашковскому, попу, дать лудану гранатового штуку, которого мерою 18 аршин; попади его шапку соболевою, что от Царицы да каначок на ланцушку золотом.

Отцу Роману Копе, игумену Змиевскому, сукно черное на поминовение на рясу.

Отцу Вениамину <пропущене слово> чайник желтый спежовый, чашечок 2 чай пить, аксамиту на подкапок и клубук креповой.

Протопопу Воронежскому три книги казнодейские полские посылаю на сорокоуст.

Попам Воронежским по всем церквам роздать по три червонных на сорокоуст.

⁹² За повідомленням історико-статистичного опису Чернігівської єпархії, храм на честь собора архангелів Михаїла та Гавріїла був заснований протоієреєм Голенковським у 1706 р., але «*был построен непрочно и по опасности падения в 1775 г. был разобран*» (Филарет [Гумилевский], *Историко-статистическое описание Черниговской епархии* (Чернигов: Земская типография, 1873), 7: 339).

Михайловському попу три червонцы.

Пречистенському попу три червонцы.

Покровському попу три червонцы.

Трисвятському попу три червонцы.

/4об/ Спаскому попу три червонцы.

Троицькому попу три червонцы.

Пуздерко с фляшками кришталовыми вотки полными и с тремя кубками серебряными в Печерский монастырь отдать.⁹³

В Киев на нищих рублей сто.

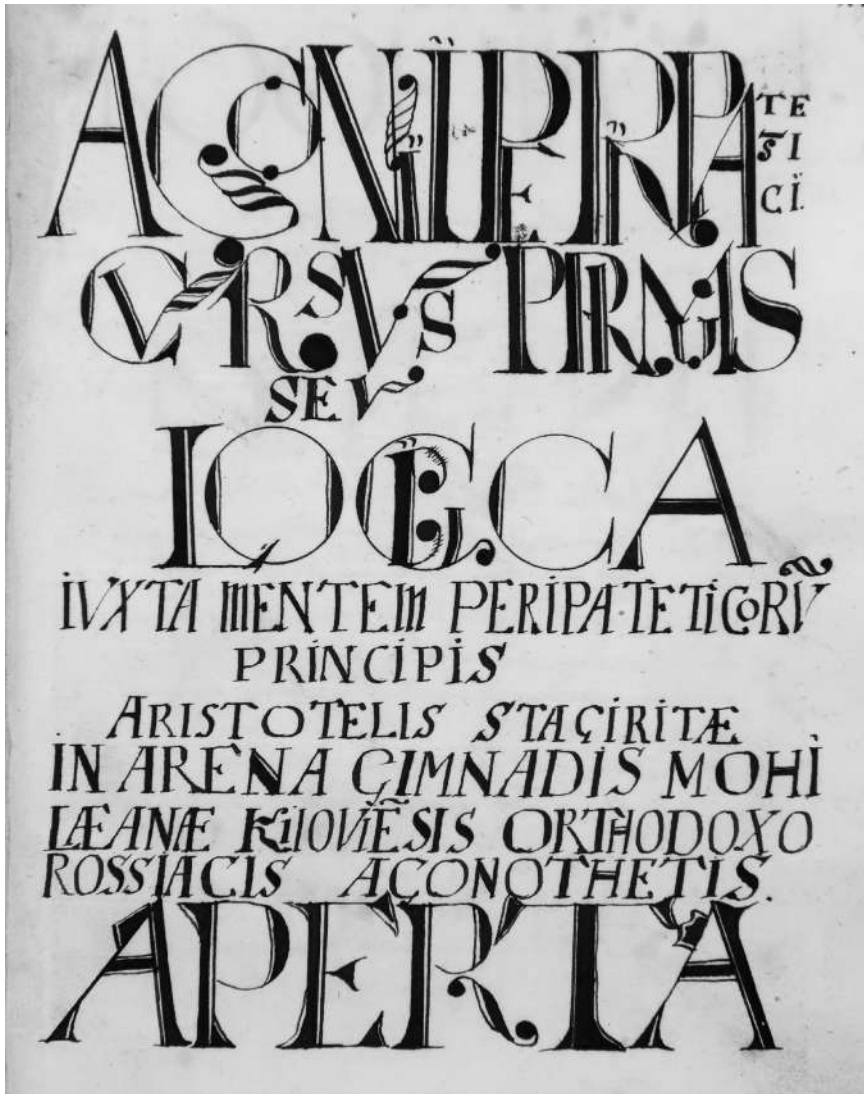
По благословению отца архимандрита Варлаама и по совету братии дано нам сто рублей на проезд до Киева такожде и на харчь.

Якову Резвицькому служителю моему, которого восприял из младых лет вместо сыновства дано ему рублей тритцать на поминование. [У подлинной и росписка ево Резвицькаго своеручная во оных денгах значитя. Подлинная духовная и росписание подписана рукою архимандрита Варлаама Голенковскаго по листам тако]

Варлаам Голенковский архимандрит монастыря Крестного своеручно.

⁹³ Ці речі не дістали до Печерського монастиря. Єродиякон Іриней повідомив, що «пуздерку с фляшками» вони з Василем Прокоф'євим, «келейником» Голенковського, «в Нове городе продали за три рубли и те денги роздали нищим на поминование» (РГИА, ф. 796, оп. 6, д. 104, л. 9 об.), а Олексій Савастіанов, «келейник» Феодосія Яновського, повідомив, що «кубки» за наказом Феодосія перероблені у Невському монастирі «на пугвицы на мундир новгородских детей боярских, которые были в послужении при нем Феодосии» (л. 10 об.).

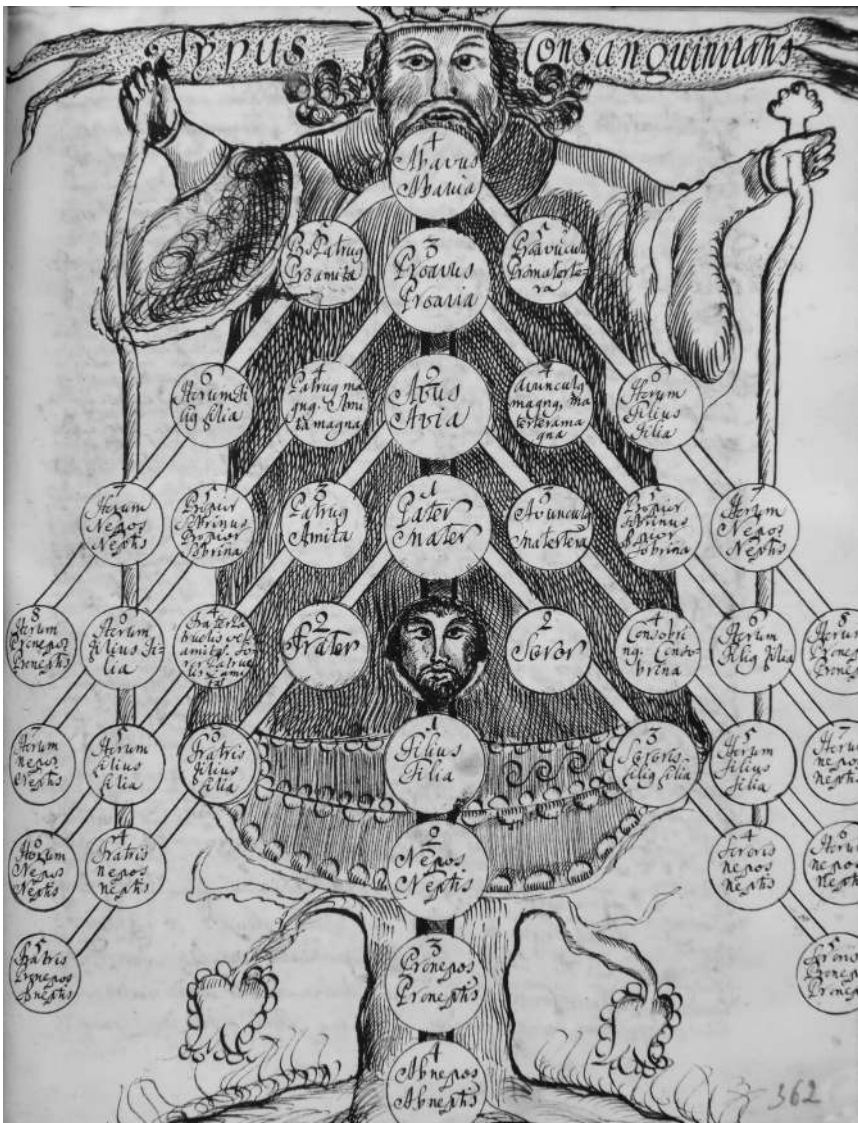
Додаток 3. Фрагменти рукописів

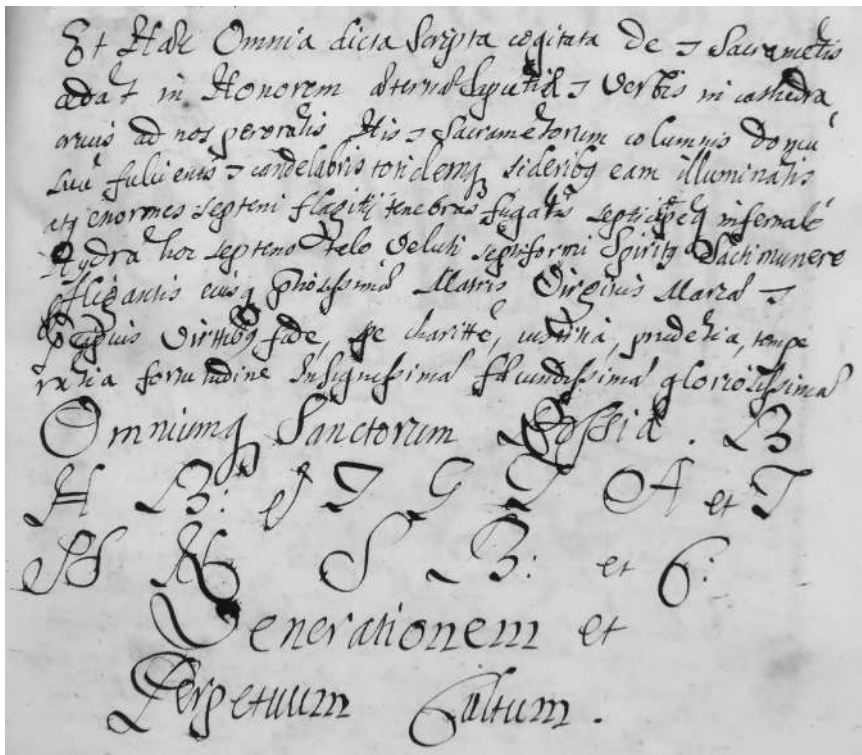
Іл. 1. Титульний аркуш «Логіки»
(РНБ, ф. 573, д. БІІ/9, л. 25)

Іл. 2. Титульний аркуш «Метафізики»
(РНБ, ф. 522, д. 51, л. 411)

Іл. 3. Теологічний трактат про sacramенти.
Дерево кровних зв'язків (РНБ, ф. 522, д. 21, л. 362)

Ил. 4. Теологічний трактат про sacramенти. Колофон
(РНБ, ф. 522, д. 21, л. 367)

Bibliography

Akty i dokumenty, odnosiaschiesia k istorii Kiievskoj akadiemii. Otdelenie II. Vol. 1–5. Kiev: Tipografia I. I. Chokolova, 1904–1908.

Arkhangelskij, Aleksandr. Dukhovnoe obrazovanie i dukhovnaja litieratura v Rossii pri Petre Velikom. Kazan: Tip. Imp. universitieta, 1883.

Artemiev, Aleksandr. Opisanie rukopisej khraniaschikhhsia v biblioteke Imperatorskogo Kazanskogo universiteta. Sankt-Peterburg: Arkheograf. komissia, 1882.

Baier, Teofil. «Zhyttiepys Feofana Prokopovycha.» In Prokopovych, Feofan. *Filosofski tvory u triokh tomakh*. 3: 361–372. Kyiv: Naukova dumka, 1981.

[Bolkhovitinov], Yevgienij. *Slovar istorichieskij o byvshikh v Rossii pisatieliakh dukhovnogo china Grieko-Rossiiskoj tserkvi*. Moskva: Russkii dvor: Palomnik, 1995.

Brokgauz, Fridrikh, and Yefron, Ilia, ed. *Entsiklopedicheskij slovar*. Sankt-Peterburg: Tip. aktsion. obsch. Brokgauz-Yefron, 1890–1907.

Bulanina, Tatiana. «Materialy dla polnogo inventara kursov ritoriki i filosofii Kievo-Mohilanskoj akademii.» *XVIII vek* 15 (1986): 122–131.

Bulgakov, Makarij. *Istoria Kijevskoj dukhovnoj akademii*. Sankt-Peterburg: Tip. Konstantina Zhernakova, 1843.

Chistakova, A., and others, comp. *Russkie Pisateli-bogoslovy: Istoriki Tserkvi. Issledovateli i tolkovateli Sv. Pisania: Biobibliogr. Ukazatel*. Moskva: Pashkov Dom, 2001.

Gennadi, Grigorij. *Spravochnyj slovar o russkikh pisatelakh i uchonykh*. Vol. 1–2. Berlin: Tip. Rozental, 1876–1880); vol. 3. Moskva: Imper. obshch. istorii i devnostej ross., 1906.

[Gumilevskij], Filaret. *Obzor russkoj dukhovnoj literatury*. Vol. 1–2. Chernigov: Tip. Ilin. monastyra, 1863.

[Gumilevskij], Filaret. *Istorko-statistichieskoe opisanie Chiernigovskoj eparchii*. Chernigov: Gubernskaja tipografija, 1873.

Igumnova, Natalia, comp. *Russkie i inostrannye rukopisi Nauchnoj biblioteki Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta: Katalog*. Part 2. Novosibirsk: Izdatelstvo Sibir. otdelenia Ros. akad. nauk, 2001.

Kahamlyk, Svitlana. «Holenkovskii Vasyl.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsiklopedychne vydannia*, 141. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Kharlampovich, Konstantin. *Malorossijskoe vlijanie na Velikorusskuju tserkovnuju zhizn*. Vol. 1. Kazan: M. A. Golubev, 1914.

Lazarevskij, Aleksandr. *Opisanie staroj Malorossii*. Vol. 1–2. Kiev: Tip. K. N. Milevskogo, 1888–1893); vol. 3. Kiev: Tip. Imper. univer. sv. Vladim., 1902.

Lebedev, Aleksandr. *Rukopisi Tserkovno-Arkheologicheskogo muzeja Imperatorskoj Kievskoj Dukhovnoj Akademii*. Vol. 1. Saratov: Elektro-tip. «Volga», 1916.

Lilejev, Mikhail. *Opisanie rukopisej, khranaschikhsa v biblioteke Chernigovskoj dukhovnoj seminarii*. Sankt-Peterburg: Tip. V. S. Balasheva, 1880.

Maksimovich, Mikhail. «Knizhnaja starina yuzhnorusskaja.» *Kievlanin* 3 (1850): 117–138.

Modzalevskij, Vadim. *Malorossijskij rodoslovník*. Vol. 1. Kiev: Tip. t-va G. L. Frontskevicha, 1908; vol. 3. Kiev: Tipo-litografija S. V. Kulzhenko, 1912.

Opisanie arkhiva Aleksandro-Nevskoj lavry za vremena tsarstvovanija imperatora Petra Velikogo. Vol. 1–2. Sankt-Peterburg: Sinodalnaja tipografija, 1903–1911); vol. 3. Petrograd: Sinodalnaja tipografija, 1916.

Opisanie dokumentov i del, khranaschikhsia v arkhive sviatejshego pravitelstvujushego Sinoda. Vol. 1. Sankt-Peterburg: Sinodalnaja tipografija, 1868; vol. 3. Sankt-Peterburg: Sinodalnaja tipografija, 1878; vol. 5. Sankt-Peterburg: Sinodalnaja tipografija, 1897.

Petrov, Nikolaj. *Kievskaja akademiia vo vtoroj polovine XVII veka*. Kiev: Tipografija G. T. Korchak-Novitskogo, 1895.

Petrov, Nikolaj. *Opisanie rukopisej Tserkovno-Arkheologicheskogo Muzeja pri Kievskoj Dukhovnoj Akademii*. Issue 1. Kiev: Tip. S. T. Yemejeva, 1875; issues 2–3. Kiev: Tip. V. Davidenko, 1877–1879.

Petrov, Nikolaj. *Opisanie rukopisnykh sobranij, nakhodaschikhsa v g. Kieve*. Vol. 1–3. Moskva: Universitetskaja tipografija, 1891–1904.

[Petrov], Nikolaj. «Rukopisi Irkutskoj dukhovnoj seminarii yuzhno-russkogo proiskhozhdenia.» *Trudy Kievskoj dukhovnoj akademii* 10 (1892): 305–312.

Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo. Vol. 8, issue 1. Moskva-Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk, 1948.

Rodosskij, Aleksej. *Opisanie 432-kh rukopisej, prinadlezhaschikh Sankt-Peterburgskoj dukhovnoj akademii*. Sankt-Peterburg: Tipografija A. O. Bashkova, 1893.

Rohovych, Myroslav. «Biblioteka Feofana Prokopovycha.» In Prokopovych, Feofan. *Filosofski tvory v triokh tomakh*. 3: 373–377. Kyiv: Naukova dumka, 1981.

Runkevich, Stepan. *Aleksandro-Nevskaja lavra*. Sankt-Peterburg: Sinodalnaja tipografija, 1913.

Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva. Vol. 11. Sankt-Peterburg: Tip. vtorogo otdelenia sobstvennoj Ye. I. V. kantselarii, 1873.

Sheremetevskij, Vladimir. «Varlaam Golenkovskij.» In *Russkij biograficheskij slovar. Vavila — Vitgenshtein*, 101 Moskva: Aspekt-press, 2000.

Smirnov, Sergej. *Istoria Moskovskoj Slavano-greko-latinskij Akademii*. Moskva: Tip. V. Gotie, 1855.

Stratij, Yaroslava, and Litvinov, Vladimir, and Andrushko, Viktor. *Opisanie kursov filosofii i ritoriki professorov Kievo-Mogilanskoj akademii*. Kiev: Naukova dumka, 1982.

Sutorius, Konstantin. «Bogoslovskie kursy na latinskom yazyke v Kievo-Mogilanskoj akademii v XVIII v.: tekstologicheskie problemy.» In *Chtenija otдела russkoj literatury XVIII veka. Vyp. 8: Russkaja literatura XVIII stoletia v nauke XX veka. Neolatinskaja gumanisticheskaja traditsia i russkaja literatura kontsa XVII — nachala XIX vekov*, ed. Andrij Kostin, 165–186. Moskva–Sankt-Peterburg: Alans-Arkheo, 2018.

Sutorius, Kostiantyn. «Dva rukopysy Rosiiskoi natsionalnoi biblioteky z teologichnymy leksiiami Yosyfa Volchanskoho za 1721–1725 rr.» *Kyivska akademiia* 2–3 (2006): 255–269.

Sutorius, Kostiantyn. «Dva rukopysy z teologichnymy leksiiaamy Stefana Yavorskoho z Rosiiskoi natsionalnoi biblioteky.» *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna* 13 (2009): 66–78.

Ternovskij, Filipp. «Mitropolit Stefan Yavorskij (Biograficheskij ochierk).» *Trudy Kievskoj dukhovnoj akadiemii* 1 (1864): 43–70.

Titov, Fedor. *Tipografija Kievo-Pecherskoj lavry. Istoricheskij ocherk (1606–1616–1721)*. Vol. 1. Kiev: Tip. Kievo-Pecher. Uspen. lavry, 1918.

Verioivka, Larysa. «Krokovskiy Oleksandr.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsyklopedychnye vydannia*, 297. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Vengerov, Semen. *Kritiko-biograficheskij slovar russkikh pisatelej i uchenykh*. Vol. 1–6. Sankt-Peterburg: Semenovskaja tipo-litografija, 1889–1904.

Vishnevskij, Dmitrij. *Kievskaja akademiia v pervoj polovine XVIII st.* Kiev: Tip. I. I. Gorbunova, 1903.

Vishnevskij, Dmitrij. *Opisanie rukopisnykh sobranij nakhodaschikhsa v g. Smolenske. Vyp. 1. Rukopisi na latinskom yazyke Smolenskoj seminarsoj biblioteki*. Smolensk: Gubernskaja tipografija, 1900.

Yaremenko, Maksym. «Akademiky» ta Akademiia. *Sotsialna istoriia osviti i osvichenosti v Ukraini XVIII st.* Kharkiv: Akta, 2014.

Yaremenko, Maksym. *Kyivske chernetstvo XVIII st.* Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007.

Yavorskyi, Stefan. *Filosofski tvory*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, 1992.

Abstract

Barlaam Holenkowsky and his Records of Courses of Philosophy and Theology Taught in Kyiv-Mohyla College by Stephan Jaworsky (1691–1697)

This paper introduces unknown manuscripts to researchers, which contain records of a philosophical course (1691/2–1692/3) and theological courses (1693/4–1696/7) taught in Kyiv-Mohyla College by Stephan Jaworsky. The manuscripts are kept in the National Library of the Russian Federation in Saint-Petersburg. It has been found out that these records were made by a student Basil Holenkowsky by name, who ended his life under the name of Barlaam as an Archimandrite of the monastery on Kiy-island in Onega lake in 1722. The study of his biography allows to clear up some codicological features of the manuscripts when and where they were bound and the history of the manuscripts when and how they got into the National Library of the Russian Federation. A new analysis of sources, even of those already known to historians, also may support an interpretation of facts of life of this person and his acts not only within the framework of the traditional historiography of the 19th century, but also as a conscious choice of a person who followed pragmatic considerations.

On the other hand, the brought to light manuscripts allow not only to argue when Holenkowsky attended the Kyiv College but also to assume hypothetically when he could enter the college, who were his fellow-students, and how that could have affected his future. The manuscripts from Petersburg contain signs of the dates and authorship of these courses inside, which are not found in other known records. If one compares these manuscripts with other records of these courses, they can note that the record of the philosophy course is complete, while the one of theology doesn't contain some parts of the course taught during the forth year. That can be interpreted as a sign of Holenkowsky's not having attended the forth year of this course.

Keywords: Kyiv-Mohyla Academy, Alexandro-Nevskiy monastery, courses of philosophy, courses of theology, manuscripts, Barlaam Holenkowsky, Stephan Jaworsky.